

VENETS

THE BELOGRADCHIK JOURNAL FOR LOCAL HISTORY,
CULTURAL HERITAGE AND FOLK STUDIES

ВЕНЕЦ

Белоградчишко списание
за история, култура и
народознание

Volume 1, Number 1, 2010

Sofia, Bulgaria

ВЕНЕЦ
БЕЛОГРАДЧИШКО СПИСАНИЕ
ЗА ИСТОРИЯ, КУЛТУРА И
НАРОДОЗНАНИЕ

VENETS
THE BELOGRADCHIK JOURNAL
FOR LOCAL HISTORY, CULTURAL
HERITAGE AND FOLK STUDIES

Проф. Б.В. Тошев,
главен редактор
В. Тошев
Д-р Румяна Вladoва

Prof. Dr. B.V. Toshev,
Editor-in-Chief
MSc V. Toshev, Managing Editor
Dr. R. Vladova, Reviews Editor

Редакционна колегия:

Проф. Веселин Борисов
Валентин Качев
Д-р Петко Христов
Д-р Кирил Панов
Даниела Божкова
Проф. Йордан Табов

Editorial Board:

Prof. Dr. Veselin Borisov
(Social Medicine)
MA Valentin Kachev
(Belles Lettres)
Dr. Petko Hristov (Rural Studies)
Dr. Kiril Panov (Astronomy)
BA Daniela Bozhkova (Ethnology)
Prof. Dr. Jordan Tabov
(Historical Cartography)

ТОМ I / VOLUME 1
КНИГА 1 / NUMBER 1
2010

Any number of the journal contains three main sections: (i) Literary Section (in Bulgarian), (ii) Historical Archives (chiefly in Bulgarian) and (iii) Scientific Section (usually in English with research papers in the fields of Local/Family History, Oral History, Heritage Studies, Rural Studies, Memory Studies, etc.)

GUIDE FOR AUTHORS

Contributors from all over the world are encouraged to send manuscripts in the above mentioned areas that should be written in a readable and scholarly manner. Manuscripts (in English or in Bulgarian) should not exceed 20 standard pages in length including illustrations, tables, figures and references. Articles must be accompanied by a summary of size not exceeding 20 lines.

Style should conform to that of the *Publication Manual of the American Psychological Association (APA)*.

The electronic submission of the manuscript (in word format) is preferable.

Available E-Mails:

bvtoshev@abv.bg

toshev@chem.uni-sofia.bg

© 2010 Venets

Published Triannually

by SCS CONSULTING Ltd, Sofia (BULGARIA)

in Collaboration with the Belogradchik Society for Local History and Folk Studies

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

Editorial:

За начало [The Beginning] / 5

Б.В. Тосhev/Б.В. Toshev

Literary Section (1):

На 7-те водители на въстанието в 1850 г., посечени в Белоградчишкото кале [To the 7-th Leaders of the Belogradchik Uprising: A Poem] / 7

Т. Виденов/T. Videnov

Archive Section (1):

Материали по белоградчишкото въстание [Materials about the Belogradchik Uprising] / 13

К. Панов/K. Panov

Research Section (1):

Белоградчишкият метеорит [The Meteorite of Belogradchik] / 42

Б.В. Тосhev/Б.В. Toshev

Literary Section (2):

Засрещане [The Family Meeting - A Fantasy] / 56

В. Качев/V. Kachev

Research Section (2):

Първото литературно свидетелство за Белоградчишкото въстание –
Скене (1854 г.) [The First Literary Evidence about the Belogradchik
Uprising: Skene (1854)] / 78

Б.В. Тошев/B.V. Toshev

Река с името “България” [A River Named Bulgaria] / 94

Й. Табов/J. Tabov

Literary Section (3):

Празник [A Feast (Poem)] / 118

В. Качев/V. Kachev

Reviews:

Свидетел на историята (Веселин Борисов) [A Witness of the Epoch
(Veselin Borisov)] / 122

Б.В. Тошев/B.V. Toshev

Appendix:

Белоградчик в изкуството (Здравко Александров) [Belogradchik in Art
(Zdravko Alexandrov)] / 128

Editorial

ЗА НАЧАЛО

"Венец" е списание на Алианса на коренните белоградчичани и на приятелите на Белоградчик (ABN&FB). Това е научно дружество, което има амбицията да изучи в подробности неподправената история на града, да събере и запази документи, книги, статии и други материали, които разкриват богатото културно наследство на Белоградчик.

Някога, в детските си години, майка ми, Любка Игнатиева, по-късно Тошева, дете на Матей Игнатов и Дафина Атанасова, е получавала и четяла с любов списанието "Венец" - списание за ученици от прогимназията. Това списание и за мен, много по-късно, беше любимо четиво. Всяка книжка на "Венец" бе с богато съдържание, върху качествена хартия, с отлични черно-бели фотографии и други илюстрации. Това списание възпитаваше в почтеност, любознателност и родолюбие. То разширяваше кръгозора на своите читатели.

Белоградчишкият Венец, Белоградчишката столова планина, обхваща Белоградчик от север, пази го от студените северни ветрове, създава неповторимата белоградчишка природна и духовна атмосфера.

И списанието, и Венеца, са в сърцето ми. Затова мисля, че "Венец" е подходящото име на това електронно списание, продукт на високите технологии и на любовта ми към родния край.

Б.В. Тошев

**160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850-2010**

**НА 7-ТЕ ВОДИТЕЛИ НА ВЪСТАНИЕТО В
1850 Г., ПОСЕЧЕНИ В
БЕЛОГРАДЧИШКОТО КАЛЕ¹⁾**

Т. ВИДЕНОВ

Abstract. Below one could find the first poem devoted to the leaders of the Belogradchik uprising of 1850: Valtcho Botchov, Lilo Panov, Tsolo Tododov, Dedo Bojin, Vlah Nedelko Parvanov, Kostadin Yanev and Petko Kazandji. All of them were beheaded in the Belogradchik fortress. The author of the poem is T. Videnov, a teacher. The poem is dated – April, 9th, 1910.

Keywords: Belogradchik uprising, 1850, poetry, Videnov

На вас, герои, борци народни,
Първи сеячи на славно семе,
На ваший подвиг и дух свободни,
Чест и слава да отдадеме.

Че с една вяра, с кривак дренови
Вий строшихте робски окови
За славна борба с души пламнали
Вий събудихте роби заспали.

Живот в робство вий презрехте,
Да мрете славно вий предпочехте.
Защо човек е честен тогава,
Кога родът си той защитава.

Калето за вас не бе преграда,
Тежки топове играчка беха.
Славната мечта всичко завладя
Вашите криваци надмощие взеха.

Защо робството герои ражда,
Несносна мъка борци създава,
не викан човек не се обажда
И без неволя борба не става.

И вас, герои, робството стресна,
От черни роби то ви направи
Борци достойни, в борба ви тласна,
Спомен в народа за вас остави.

Вий, ако бехте чада продажни,
Турски шпиони, братоубийци,
Не би лежали в тъмници влажни
Не би умрели като мъченици.

Защо измама надви и тука,
Надежда златна побегна, скри се.
Вий умрехте с голема мъка,
Ала народа от туй свести се.

Плеяда борци борба подеха:
Вашия подвиг тях ги създаде,
И много от тях като вас умряха,
Дорде семето своя плод даде.

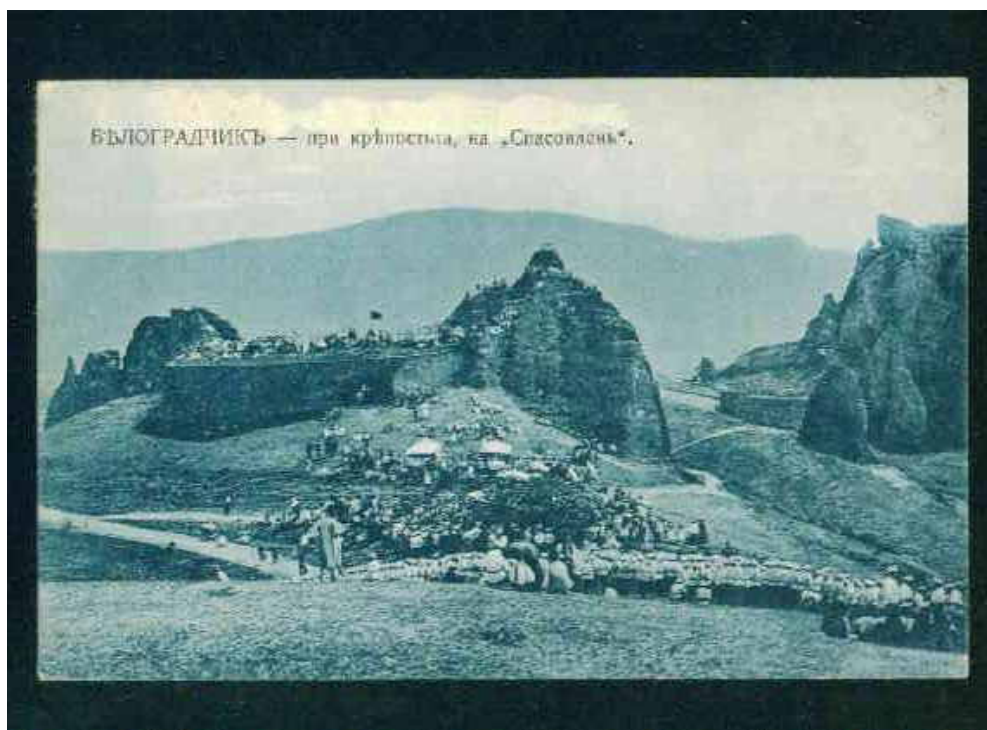
Спете, герои, мир на праха ви,
Ратници първи на нашата слава!
За туй, герои, вий не сте мъртви:
Вашето име вечно остава!

БЕЛЕЖКИ

1. Това е първото стихотворение, посветено на геройски загиналите ръководители на Белоградчишкото въстание от 1850 г. Стихотворението е датирано – 9 април 1910 г., с. Върбовчец, Белоградчишко. Авторът е Т. Виденов – учител. Стихотворението е публикувано в книгата на Киро Панов, п. адвокат от Белоградчик “Белоградчик (Минало и настояще)” (К. Панов. *Белоградчик (Минало и настояще)*. Печ. Стамен Каменов, Белоградчик, 1938, 21 с.). Правописът на стихотворението е частично осъвременен.

Паметникът на загиналите водачи на въстанието в днешно време
(железният кръст на върха вече е откраднат)

Признателното потомство чества въстаниците от 1850 г.
(Спасовден, 1927 г.)

Паметникът през 1918 г.: Henry Baerlein (1875-1960) в Белоградчик
(Снимката е от семейния албум на Р. Кенерлиджи-Томова)

160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850-2010

МАТЕРИАЛИ ПО БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ¹⁾

Киро ПАНОВ²⁾

Abstract. In 1907 a Committee “The Summer of 1850” was established. The goal of this Committee was to collect full information about the Belogradchik uprising of 1850 and, in this way, to immortalize the heroes of the revolt against the Turkish authority for the Bulgarian liberty. The booklet containing this information was published in 1911. The present publication reproduces the second edition of Panov’s book (1937).

Keywords: Belogradchik uprising, 1850, Kiro Panov

Предговор

Тежко е било положението на българите под турското иго. Турците не знаели милост, не познавали човешките права, а религията им още повече ги фанатизирала и отделяла от раята – поробеният народ. Раята е безправна, отредена от провидението да слугува на правоверния мюсюлманин.

Грозно е пѣшкар българинѣт — всичко будно в него е било убито, всичко, което е напомняло миналата слава на могѣща България, е било унищожено. Градове, села, манастири, черкви, паметници и пр. — всичко е разрушавано и унищожавано.

Гърците довѣршили останалото. Така българинѣт е изгубил своето минало, своята история, но за щастие не е изгубил своята българска кръв, своя дух.

Ще пекне слѣнце, ще грейнат от някъде топли животворни лѣчи, ще се сгорещи кръвта, ще се възбунтува духѣт. Ще се родят синове в тая робска земя, които ще поискат да видят свободно и силно отечеството си, както нявга е било.

Турският гнет събуди заспалия народ. Ножѣт допря до кокала, народѣт изохка и отвори очи...

В няколко пункта на поробеното ни отечество българинѣт заяви, че съществува. На няколко места той се опита да вѣстане, но турците грозно унищожаваха всеки такѣв опит. Изгаряли се цели села, жителите им се предаваха на най-грозна и срамна смѣрт. Оставаше да се грижат за

правата на българина само хайдутите – тия фантастични борци, чието свободно отечество са били нашите балкани.

Една от тези искрици на пробуждане е било и Белоградчишкото въстание от 1850 г.

Оскъдни са сведенията за всичко станало през тъмната епоха на робството ни под турците, оскъдни са те и за отделните въстания, защото турците унижавали всеки опит и мисъл за въстание. Оскъдни са те и за въстанието – предмет на настоящата книжка.

Повечето сведения от изложения материал са събрани от живи свидетели и непосредствени участници в самото въстание. Вzeti са някои неща и от писаното по тоя предмет от Д. Маринов и Г. Димитров.

През 1907 г. в гр. Белоградчик се учреди комитет „1850 лето“, който има за задача да увековечи паметта на падналите в това въстание герои за свободата ни. През 1911 г. комитетът издаде настоящата книжка, която вече е напълно изчерпана. Яви се нужда от настоящето второ издание, което на някои места е допълнено с нови сведения.

Комитетът предварително благодари на всички, които вземат присърце неговото дело и подпомагат разпространението на настоящата книжка.

Животът на българите под турско иго

През втората половина на XIV-ия век България паднала в турски ръце. В края на поменатия век, 1393 г., паднало Търново. Пет години след това, в 1398 г., се предал и последният български свободен град Видин (Бдин).

Турците се утвърдили в страната и станали нейни господари, а българите – техни роби (рая). Земите били отнети от земевладелците и предаде на турците, та по този начин се образували спахилъците – господарските земи. Турците станали господари на живота, имота и

честта на българите. Човешките права на българите били отнети. Един нищо и никакъв турчин е можел да разиграе безнаказано всякиго, па даже и цяло село. Един заптия, един субаша, е можел да накара селските моми, когато пожелае, да излязат на хорището, да играят българско хоро, за да избере там жертвата на скотските си страсти.

Турците не са щадили нищо българско като са опустошавали църкви, манастири и гробници. Съсипвали са всичко, което е било мило и свято за българите. Подигравали се с християнските светии – в църквите са обезобразявали светите икони, унищожавали са светите дарове и са вършели безнаказано още много поразии.

На българите не се е позволявало да носят пъстри и разноцветни дрехи, нико пък да носят някакво оръжие. Ако някой българин, яздейки кон, види, че иде насреща му турчин, длъжен е бил да слезе от коня си и пешком да върви, докато отмине турчина. Не направи ли това, тежко му и горко-зле си изпачал, па и коня си можел да изгуби.

На българите не е било позволено да имат нищо хубаво. Ако конят на един българин е добър, турците го вземали под предлог, че на гяурина не е дадено от аллаха да язди хубав кон. Ако някой българин имал хубава дъщеря, турците я вземали под предлог, че на гяурина не е дадено от аллаха да има хубава жена и насила я потурчвали. Ако пък е имал хубав син, и него взимали, завеждали го в еничерската школа и след години хубавото българче ставало по-лош турчин и от самите турци.

Нашият Видински край, в сравнение с другите части на отечеството ни, е страдал най-много, защото често е бил театър на разни войни и междуособици. В 1595 г., когато Стефан Баторий воювал с турците, тук са ставали страшни битки. В 1689 г. този край е бил завзет от австрийските войски. В 1718 г., когато крал Евгений Савойски победил турците и ги принудил да сключат Пожаровачкия мир, тук е бил

пътят на турските войски. Също така - и по-рано, през 1683 г., когато турците се опитали да превземат Виена. В 1809 г., когато Кутузов с победоносните руски войски достигнал до Балкана, а генерал Каменски нападнал Видин, този край пак е бил театър на грозна и безпощадна война. В края на XVIII и началото на XIX век тук се е подвизавал храбрият бошняк Пазвант Оглу, във времето на когото, в продължение на много години, са ставали люти битки, които са били много мъчителни за българите. Все по същото време в този край се е подвизавал и хайдук Велко, българин от Зайчарско.³⁾ В 1848 г., когато са изпращани войски да потушат въстанието в Румъния, пътят им бил през този край. И всички тежести на войните и междуособиците е трябвало да се понасят от българите.

Селата около пътищата най-много са теглили, защото през тях постоянно минавали турски войски и метежници – еничери, башибозуци, кърджалии, кабадалии, кърсердари и какви ли не турци с разни облекла, с дълги кауци, обшити с вълчи и лисичи опашки, с чалми от разни бои и величини, с образи черни, грозни, с уста широки, лакоми, зъби редки и дълги, с устни дебели, носове като баби, някои от тях с малки очи, вдлъбнати в челото, а някои – с големи, с погледи диви, зверски и с прищевки дважд по-диви. Всеки от тях бил въоръжен от главата до петите. Щом стигнали в някое село, извиквали старейшината и искали конак от него, като го предупреждавали, че не искали сополиви баби да им шетат, а искат млади булки и моми хубави. Бедният представител на селото не се осмелявал да възрази, нито пък да не изпълни желанието им. На него са съобщавали, че са нужни за изхранването им известно количество пресни турти, няколко баници, няколко варени в масло кокошки, мед, яйца и пр. и той е бил длъжен в най-скоро време да изпълни заповедта им, иначе зле си изпачал. Отведат ли се по квартири, там вече се дават други заповеди. Момите и булките да постилат на

агите най-хубавите си черги, да изуват цървулите им, а мъжете, които до това време са развеждали навън конете им, се натоварвали да развеждат около къщи цървулите им, през което време те вътре вкъщи безобразничели в крайна степен. След като им се донесе храна и след като натъпчат гладните си стомаси, те ставали дважд по-страшни, давайки воля на скотските си страсти. След яденето, пиенето и след всички мръсни дела се започвал пазарлък между турците и старците на селото за заплащане зъбен данък (диш хакъ) задето са хабили зъбите си да ядат печените кокошки и баниците. По този начин обирали селото и си заминавали, за да направят място на други по-гладни от тях.

Подобни беззакония и мръсни дела се вършили твърде често, но българите са били безсилни да запазят живота и имота си. Плачовете и стенанията на българите са били големи, но никой не е искал да ги чуе. Като че ли сам Бог е бил забравил за съществуването на един народ, който се нарича българи, и който, долу на земята, където не се намира ада, търпи адски мъки от турците.

Много села са запустели, много села са се изселили като жителите им се прибрали в затъntenите планински краища или в други отдалечени от пътищата места, а някои от тях – в чужбина, за да се избавят от честото гостуване на турците. Развалините на такива села и сега личат. Едно от тези села е Медовница, Белоградчишка околия, което по-рано е било на пътя, който отива от Белоградчик през Башовица за Видин – при запустялата черквица. Това село е изпитало всички мъки и злини, които турците са могли да измислят и без колебание да извършат. Един Видински бей като минал през селото отнел жената на един от първите селяни и я отвел със себе си, след което селяните напуснали селото си безвъзвратно и се заселили далеч от пътищата там, където е чешмата „Медовнишка”. Не след дълго, обаче, е трябвало да напуснат и

новото си заселище, защото бил прокаран през селото им нов път – Ниш – Видин, та се заселили там, където е сега селото.

Не по-добра е била участта и на градеца Брестов хан (Ханище), който се намира на 8 км на запад от Белоградчик на пътя, който върви от с. Салаш за Видин – на римския път Рациария (Арчар) – Нисом (Ниш) – Скуп (Скопие).⁴⁾ Този градец е бил разрушен и голяма част от населението му избита и то тогава, когато е празнувало събора си на „Св. Троица”. Останалите живи са избягали в Сърбия, където са заселили градеца Нови-хан, преименуван сега Кралево село. Такава е била съдбата и на много други заселища в Белоградчишка околия. А за Адлийската (Кулската) и за Зайчарската (сега в Сърбия) околии по-друго трябва да се каже. Населението от поменатите околии почти изцяло е избягало от турските зверства и се е заселило далеч във вътрешността на Сърбия, където се е и посърбило. Отпосле турските бегове (спахии) са заселили поменатите околии с преселници от Тетевенския балкан.⁵⁾

В този край българите най-много са теглили от господарите спахии. Те са били властни да вършат с българите каквото си щат, като са разполагали с имота на подвластните българи като със свой имот, а с честта на челядта им са се подигравали, когато си поискат.⁶⁾ А и чиновниците не падали по-долу.

Тук му е мястото да се спомене за зверствата на Белоградчишкия войвода (каймаканин) преди въстанието Дели Абдулла. Този войвода посетил веднъж с. Орешец и, понеже не излезли да го посрещнат, хвърлил свещеника им, поп Кръсто, в находящата се върху една могила, на запад от селото, дълбока яма, наречена „Пропаст”. Грозна сцена представлявало погубването на този свещеник. Войводата на пъстър килим всред хорището пие бистра ракия, две моми му служат, а останалите моми, насила доведени, въртят около него хорото. Свещеникът и старците стоят срещу него със скръстени ръце без да

смеят да се помръднат, а той си попива бистра ракия и със светнали от пиянство очи зяпа момите. По едно време дошло на ум на пияния турчин да разиграе свещеника, загдето не излязъл с раята из вѣн селото да го посрещне и да му се поклони като на господар. Повиква го, почва се един вид следствие. Свещеникът се извинява, че не му е било съобщено, че войводата ще го посети, та да се подготви да го посрещне, но войводата не иска да чуе никакви извинения и дава заповед да погубят попа. Заптийте вземат свещеника, завързват го, подиграват се с него така, както юдеите са се подигравали с Исуса Христа и след това го закарват при пропастта, хвърлили го в нея, та загинал мъченически.

Хайдутѣ

Нѣкой не се явил да защитѣ бедната рая. Само нѣкои по-събудени мъже от нейната среда с цел да отмѣстят на турците за лошите им дела са грабвали оръжие, отделяли се от домовете си, за да прекарат живота си по горите, край горските пътища, та там да причакват турците, та да им се отплащат за насилията, които те вършат над братята и сестрите им.

Тези хора са били хайдутите. Хайдутите понякога скѣпо се отплащали на турците за делата им, но и техният живот е бил много тежѣк, защото турците са пускали след тях големи потери и заловят ли нѣкой хайдутин, той след големи мъки, при стечение на множество народ, насила докарван от властта, бивал надяван на кол и там го оставяли да се мъчи, докато издѣхне, а тялото му оставало на кола, докато се разпадне.⁷⁾

Повод за въстание

Подвизите на хайдутите ни най-малко не са могли да спрат турците да не притесняват раята, а напротив – повече ги дразнили. Затова по-събудените мъже от нашия край като видели, че трябва да се

действа по-инак, т.е. да се повдигне цялата рая, та с оръжие в ръце да извоюва човешките си права, потъпкани след падането на Българското царство, намислили да повдигнат народа (раята) против властта. Към това ги подтикнала следната случка.

През 1848 г. Белоградчишките първенци Вълчо Бочов, Влах Неделко и Лило Панов, като добри християни, отишли на поклонение в Светогорските манастири. В същото време там бил на поклонение и наследникът на руския престол – брат на блаженопочившия наш освободител Александър II – Константин Николаевич. На поменатите белоградчичани се удало случай да се срещнат с хората от свитата на престолонаследника и при един разговор с тях се оплакали от притесненията на турците. Това дошло до ушите на престолонаследника, който чрез хората от свитата си, обадил на казаните българи, че Русия ще им помогне да се отърват от робство, но за да се застъпи тя за тях, те трябва да се провикнат, че искат свобода и човешки права, като въстанат против угнетителите си.

Приготовление на въстанието

Думите на царевича жегнали поменатите българи и те, като се върнали в Белоградчик, първата им работа била да се срещнат с башкнеза⁸⁾ Цоло Тодоров и да се споразумеят с него за това, което трябва да се върши.

Цоло Тодоров е бил почитан от българското население в каазата твърде много и затова на него се възлага най-голяма надежда. Той им казал, че населението на каазата лесно ще се вдигне на оръжие, но само Белоградчишката кааза нищо не може да направи. Тогава в едно събрание, в което взели участие съгражданите им Костадин Янев и Казанджи Петко, решили да се обиколят Ломската и Видинската каази, в състава на втората е влизала и по-късно образуваната Адлийска (Кулска)

кааза, за да се влезе в споразумение с по-събудените и по-първи българи за общо въстание.

Като обиколили поменатите каази и се съвещавали с по-първите хора от разните села станало общо събрание в Раковишкия манастир със следните лица: Вълчо Бочов, дедо Божин, Цоло Тодоров (баш кнеза), Лило Панов и Влах Неделко, всички от Белоградчик, Петко Маринов (паша Петко) – баш кнеза и дедо Йончо от с. Грамада, капитан Кръсто от с. Малки турчин (Цар-Шишманово), Герго Николов Ковачев, Игнат Бояджията, Георги Милюковски и др. от с. Раковица, дедо Иван Кулин от с. Медковец, поп Златко от с. Калугер, дедо Петко Ковача и дедо Велко от с. Орешец, поп Никола от с. Мехмедовци,⁹⁾ Първул Станков от с. Стакевци, Спас Богата и ковач Николо от с. Влахович (сега Подгоре), Хаджи Иван даскала от Татар-Пазарджик, Филип Ив. Цолов Делиянски, Спас Тодоров и др. от с. Старопатица, Дамян Петров, дедо Божин и дедо Йоцо от Търговище, Найденов от с. Протопопинци, дедо Йоцо от с. Макреш, Стоян Николов от с. Големи турчин (Цар Петрово), Хаджи Агапи от Изворския манастир, отец Серафим, игумен на Раковишкия манастир, Марин Николов от с. Василовци, Д. Панов и дедо Иван от гр. Лом, Цоко Петков и Пуйо Груев от с. Бойница, Гицо Пуев от с. Брегово и др.

В това събрание е бил избран комитет с председател Вълчо Бочов и касиер-секретар Лило Панов и членове. Било решено всеки от тях да внесе известна сума за купуване барут и оръжие и да се събира помощ тайно от населението, а в ония села, където първенците са за в полза на делото, да се събира помощта под формата на добавъчен данък.

За ръководители и командири на въстанието, назначени или избрани, били: Цоло Тодоров, Иван А. Кулин, Игнат Бояджията, капитан Кръсто, Първан Върбанов, Петко Маринов, Стоян Николов, Спас Дамянов, Първан Стамболийски, Марин Николов, Първул Станков и др.

Дедо Иван Кулин и Първул Станков били натоварени да извършат в Сърбия покупка на барут и оръжие и да влязат в преговори със сръбските власти за подпомагане на въстанието с войска.

Определено било да се въстане на 1 юни 1850 г. на Възнесение. Били определени и пунктовете за събиране на въстаниците и начина на нападението. Било решено да се нападне най-напред гр. Лом като неукрепен, а след това половината от въстаниците да заминат за гр. Видин, да заобиколят града и да го държат в обсада, а другата половина да подкрепи белоградчишките въстаници и след като превземат Белоградчик цялата сила да се групира около Видин - с пристъп да превземат града и след това да действат по-нататък.

Понеже според обмисления на събранието план, главните точки на нападението били три, именно Лом, Видин и Белоградчик, то били избрани трима предводители на въстанието: на белоградчишките – Игнат Бояджията от Раковица, на ломските – капитан Кръсто от Малки турчин, а на видинските – Първан Върбанов.

Като съветници на предводителя на белоградчишкия отряд били назначени: Цоло Тодоров, Вълчо Бочов, Лило Панов и Влах Неделко, а за чауши (подофицери), които да водят четите – дедо Манчо Марков от Чифлик, Мико Нинчов от Калугер, Джорджо Пандурски от Горни Лом, Петко Спасов – ковача от Орешец, Живко Белперчин от Върбово, Пенчо Ангелов от Търговище, Веселин Цвикля от Праужда, дедо Здравко от Ошане и др.

Работата по подготовката на въстанието вървяла успешно. Пари се събирали доста бързо и част от тях били изпратени в Сърбия за барут и пушки, като било уговорено, щом се предаде оръжието, да се брои и останалата сума за изплащане стойността им.

Като наближил денят, в който трябвало да се обяви въстанието, в Сърбия бил изпратен Първул Станков да узнае дали Сърбия ще

подкрепи въстаниците и сръбските власти отговорили утвърдително – сръбите ще се притекат на помощ на въстаниците и същевременно ще бъде доставено и нужното оръжие.

Обявяване на въстанието

На 31 май срещу 1 юни (срещу Спасов ден) 1850 г. по причина, че били избити няколко души турци при Раковица и Влахович, водителите, страхувайки се да не се усетят турците, че се готви въстание и да го осуетят, го обявили, а според предварителният план това е трябвало да стане точно на Спасов ден.¹⁰⁾

Всеки селянин, способен да носи оръжие, нарамил дългата два метра тояга с топуз на върха,¹¹⁾ а тия, които имали ножове, пищови и пушки, въоръжили се с това си оръжие и под командата на чаушите още през нощта заобиколили Белоградчик от всички страни, поставили мъртва стража „аванпост” и се наредили около града да чакат пристигането на помощ и оръжие от Сърбия. Същевременно била поставена стража на прохода „Св. Никола”, на „Сухи-дол” и други лесно проходими пътища, водещи до Пирот и Берковица, за да пази да не дойдат да ги нападнат турците оттам. Изпратени били Първул Станков и поп Златко за Сърбия, за да действат за по-скорошното изпращане на помощ и оръжие и тям било отговорено, че помощта и оръжието са готови, с която вест те се върнали, за да ободрят другарите си. Но като не пристигнали нито помощ, нито оръжие, те двамата били изпратени още един път и тогава им било съобщено, че нито помощ, нито оръжие ще им се даде.

През времето, когато поп Златко и Първул Станков сновели между Княжевац (Гургосовац) и Белоградчишката обсадна линия, нападателите не стояли бездейни. Край рекичката до моста на старото шосе Видин – Белоградчик, при някогашната дедо Ценкова кръчмица,

имало три бреста, под които се били разположили предводителя на въстаниците Игнат Бояджията със съветниците си, а над брестовите погоре имало един габър, под който била наредена на бърза ръка майсторска (работилница) за поправяне на пушките, за направа на сабли от коси, брадви, маждраци и други оръжия, които би могло да помогнат на нападателите да съсипят четиривековните си мъчители. За управител на работилницата, като най-вещ, бил назначен Петко ковача от с. Орешец, който с помощта на другите ковачи в късо време направил много и добри ножове, маждраци и други оръжия, с които да се действа по време на нападението, а останалите въстаници сами си приготвили дълги тояги и точили ножовете си през времето, когато били свободни от патрулна служба.

Храна за въстаниците донасяли от близките села.

Въстаниците, като се уверили, че помощ от Сърбия няма да получат, ограничили се само с държане на града в обсада и решили да не предприемат нападателни действия до пристигането на Ломските въстаници. За да не се решат да нападнат града, главната причина била тази, че имали само 50-60 пушки.

Турците, като видели, че са заобиколени, открили огън от крепостта с топовете си, но ядрата (гюлетата) не достигали до въстаниците, та никаква повреда не им причинявали. Също и куршумите от пушките им не достигали до тях.

От начало турците се опитали да влязат в преговори с въстаниците, но последните, като се страхували, че така ще узнаят силата им, не ги допусkali близо до обсадната линия, а ги разпъждали с гърмежи и виковете „назад”, изговаряни на български, сръбски и румънски с цел да всеят в тях страх, че са нападнати не само от българи, а и от сърби и румъни.

Държането на Белоградчик в обсада продължило осем дни. На деветия ден турците от Видин, Лом, Арчар-паланка (Акчар) и Цибър-паланка, след разбиването на ломските въстаници при Хасанова махала (сега Борисово) и на видинските въстаници при с. Гърци, се отправили за Белоградчик през Башовица.¹²⁾ Въстаническият аванпост, като ги съгледал, известил за това и веднага било дадено нареждане известен брой нишанджии (ловци) да отидат да пазят прохода „Столове”, където се очаквало да минат турците. Но турците изхитрили, вместо да минат през „Столове”, отишли в с. Калугер и оттам се явили в гръб на въстаниците. При сега несъществуващото село Крилатица, край видинското шосе, далеч от Белоградчик около 5 км, се почнала престрелката между въстаниците и турците, която траяла твърде малко, защото въстаниците видели срещу себе си силен неприятел по число и оръжие, па и стрелците им в голямата си част били далеч от бойното поле – на прохода „Столове”, та хванали Балкана и избягали.

В това сражение колко души турци са паднали не се знае, а от българите – въстаници, понеже са били закрити в гората не е паднал нито един.

Турците, за да отмъстят на българите, запалили селцето Крилатица, което цялото изгоряло.

Поражение на въстаниците

След отстъплението на въстаниците, които били разположени на север от Белоградчик, край видинския път, турците имали вече отворен път за Белоградчик и те с препускане стигнали в града, за да дадат помощ на обсадените свои братя.

Въстаниците, които се намирали на юг от Белоградчик, към ломския път, не били известени за отстъпването на другарите им, като чули гърмежите, помислили, че това е настъпление към града, та се

приблизжили към крепостта, но в това време били ненадейно нападнати от турците, та с големи мъки се отървали, като дали повече от 250 души жертва.

Турците извършили най-големи зверства над жертвите си – изсекли ръцете им, изрязали членовете им и ги пъхали в устата им, а телата им оставили непогребани да ги ядат кучетата и дивите зверове, та след месеци роднините им прибрали оглозганите кости, без да се знае кои чии са, и ги погребали.

Цоло Тодоров, Лило Панов, Вълчо Бочов, дедо Божин, влах Неделко Първанов, Константин Янев и Петко Казанджи, които, както споменахме по-рано, са били определени за ръководители на въстанието и командири на въстаниците, били се уговорили на 31 май сутринта да напуснат града под предлог, че отиват по търговия и сборове в близките села, и да поемат командването на въстаниците. Но преди още да тръгнат, благодарение слабостта на баба Стойна, жената на Цоло Тодоров, която се била похвалила пред стражаря Хрустем, който слугувал при мъжа ѝ като при баш кнез, че скоро ще им падне царството, били хванати и откарани в калето, където били затворени в хумбата, която се намира над главната входна врата, на дясната страна, и останали там между дебелите и влажни зидове на голата земя без завивка и постелка и почти без храна цели осем дни.

Като разбили въстаниците, турците се върнали в града и почнали да колят и обират. Всички мъже, които не се скрили на безопасни места, били изклани. Из града се разхождали турците, придружени от циганитъпанари, посещавали българските къщи и ги обирали. Мъжете изклавали, а жените безчестели.

В това клане са паднали жертва под турските ножове мнозина белоградчишки граждани, от които, освен инициаторите, за които се споменава по-долу, се помнят следните лица: Стамен Спасов

Куюмджията, Андрей Бояджията, Лило Каралея, Димитър Куюмджията, Живко Трифонов, Живко Бел-мустак, Лило Иванов Дългия, Мишо Панов, Плещи Неделко, Петър Божинов, Сава Кръчмаря (лаутар. слуга) и Саво Василев.

Калето, в хумбите на което, са били затворени инициаторите на въстанието и после изкарвани през западната вратичка и изклани

Турците събрали съвет в калето, където решили да изколят затворниците инициатори на въстанието, което решение веднага привели в изпълнение, като ги извели до вратичката, която се намира под зида от западната страна и през тази вратичка ги извеждали един по един, отсичали ръцете и ушите им, подигравали се с тях, запитвали ги кой ще им бъде цар като искат царство и пр. и накрая ги обезглавили. Телата им скрили в гората, където ги изяли зверовете. Най-много е мъчен Вълчо Бочов, който е бил убит вътре в калето. Той ни най-малко се боял от

смъртта и казал на турците, че скоро ще им се свърши царството и че внуците му и тия на закланите му другари ще окачат един ден къс свинско месо на главните врати на калето.¹³⁾

Прекратяване на въстанието

Като изклали арестуваните, телялите обявили, че се въдворява мир, „та раята да си гледа рахатлъка”. Гражданите излезли един по един от дупките, в които се били скрили като къртове, и след това били закарани в калето, където им било заповядано да приготвят храна и квартира за нечаканите си гости.

Турците пирували в града за сметка на раята няколко дни, през което време били господари на всичко българско, но като дошъл Генчага от Оряхово, в града се въдворил ред, а след известно време дошла и редовна турска войска, която да пази държавата от подобни въстания.

След няколко дни от клането на инициаторите, като се поумирили духовете, позволено било на гражданите – българи да приберат костите им и да ги погребат. Последните ги прибрали и погребали в градските християнски гробища с подobaващи почести, като поставили при главите им седем кръста, а след години костите им били извадени и пренесени в костницата на Чипровския манастир, където се намират и понастоящем.

Съдбата на ломските въстаници

Що се отнася до съдбата на въстаниците, които трябвало да заобиколят и превземат Лом, техният ръководител капитан Кръсто с помощниците си Мичо Рагъовски, Филип Моцовски, Динко Гелев и Димитър Якуповски на 30 май пристигнали в с. Воднянци и заедно с Илия Гечов от с. Чорлево, който, както се каза по-рано, бил определен за чаушин (подофицер), разпоредили да се съберат въстаниците при Чорлево, на рътлината „Козя гърбина” при Добри-дол и оттам да тръгнат

за Лом, което и станало. Въстаниците на 1 юни се събрали на определените места, а на 3 юни и едните и другите потеглили за Хасанова махала (сега Борисово), за да се съединят с въстаниците от селата, лежащи край Брусарската река и да тръгнат за Лом.

Щом в Лом станало известно за този поход, веднага затворили всички дюкяни и всеки се скрил в дома си. Същевременно се пуснал слух, че и Видин е заобиколен от въстаниците, та страхът се увеличил. Общото мнение на турците било градът да се запали, а населението да бяга в Оряхово, но войводата Фехим бей събрал първенците и предложил да се изпратят протопоп Иван П. Силвестров, Младен Пунчов и Хр. Стамболиев да проверят каква е силата на въстаниците и, ако между тях има сръбска войска и са добре въоръжени, тогава да се запали града и да се бяга. Това предложение било прието и поменатите лица се опътили към лагера на въстаниците, но не били допуснати там, защото въстаниците разбрали, че те са шпиони.

На 4 юни въстаниците пристигнали в с. Хасанова махала, което отстои на 25 км далеч от Лом. Капитан Кръсто, като получил известие, че сръбското правителство строго забранява изнасянето на оръжие и че никаква помощ няма да се даде, изпаднал в лошо положение, а като повел дружината си към Лом и като видял турската конница, която настъпвала с голяма решителност, още повече се отчаял. Тогава спрял дружината си, изгледал добре турската сила, прегледал и собствената си войска и заповядал отсъпление през барата към гората. Пред себе си оставил една малка част и с другарите водители на въстаниците взели решение да не откриват огън срещу турците, защото тогава краят ще бъде фатален, както за бойците, така и за мирното българско население, а да отидат при тях и им обадят, че водят народа не на бой, а на жалба против лошите дела на спахиите, субашите и др., та по този начин да предпазят мирното население от погинване, като жертват себе си. Като

срещнали турците и им изложили това, последните, знаейки че работата не стои така, избили почти всичките. Само Илия Гечев, наранен силно с нож в тила, оцелял, като се престорил на умрял и лежал между умрелите до като турците преминали. Там са паднали от турските пушки и ножове около 60 души. Турците отрязали главите на капитан Кръсто¹⁴⁾ и помощниците му Филип Моцовски, Мичко Рагъовски и Димитър Якуповски, които набили на колове и ги занесли в гр. Лом, където по заповед на войводата Фехим бей били заровени.

Видинските въстаници

Въстаниците, които трябвало да заобиколят Видин, се събрали на 1 юни на три пункта – при с. Гурци, при Паликовец и Назърска махала (сега Гурково). На първия пункт имало до 2000 души, а на втория и третия – по 1500 души.

Турците във Видин, като научили, че българското население (раята) е въстанало, голям страх ги обхванал и почнали приготвления за отбрана. Цели два дни не посмели да излязат от града. На третия ден излезли на полето до моста на р. Тополовец, но не посмели да го преминат, защото се страхували от многочислеността на българите. Излезлите срещу въстаниците турци били башибозук, около 300 души, а войската останала да пази крепостта. Към 10 ч. по турски, турците решили да се върнат в града и на следващия ден да излязат срещу въстаниците с по-голяма сила.

Поражението

Петко Николов и поп Цеко от Бойница избягали от въстанишкия лагер и отишли при турците, та им съобщили за силата и положението на въстаниците. Тогава турците се окуражили, преминали моста и с голяма решителност нападнали въстаниците. Завързало се сражение, което

продължило до тъмно и се свършило с разбиване на въстаниците, които оставили на полесражението 217 мъртви. В това сражение са взели участие само събраните при с. Гърци въстаници, а тия от другите два пункта се разбягали.

Бягството на населението

След поражението на въстаниците, главатарите (водителите на въстанието) решили да се оттеглят до сръбската граница, като приберат със себе си всички жени, деца и старците, които не са могли да вземат участие във въстанието по старост и недъгавост, та по този начин да ги предпазят от погубване, ако турците се впуснат да колят беззащитната рая и така още веднъж да протестират против лошите дела на турците и да накарат европейската дипломация да се застъпи за тях. Това им решение веднага било приведено в изпълнение. Въстаниците се пръснали по селата и почти цялото население от близките до сръбската граница села „при плет“¹⁵⁾ избягали, като необходимата им храна и облекло също били отнесени.

В съвещанието си главатарите, като взели предвид, че въстанието излязло несполучливо, преценили, че ако едно разследване установи, че целта на въстанието е освободението от турското иго, тогава голяма част от участващите в това въстание ще пострадат, но, ако се представи работата по-иначе, именно че те против падишаха (султана) нищо не са имали, а са въстанали против золумите (пакостите) на турското население от този край, тогава би могло да се добие някакво облекчение. Тъй и поставили работата при воденето на преговорите с властта за връщането на населението по домовете му.

След дълги преговори между въстаниците и видинските власти, като не били постигнати никакви резултати, пристигнал и Риза паша от Цариград, за да ги убеди да се приберат по домовете си и да не въстават

против държавния строй. Тогава те, като изложили своите теглила, заявили, че искат: 1) земите да се отнемат от годподарите (спахиите) и да се раздадат на населението; 2) да се плаща десятъкът в храна, както е било по-рано, а не в пари; 3) данъкът да се разхвърля справедливо и да се изплаща в определени срокове; 4) да имат пълна свобода в извършване на богослужението и на турците да се запрети да влизат в църквите да ги оскверняват; 5) да се позволи на всички българи да носят оръжие като турците, за да могат да пазят живота, имота и честта си; 6) да се ограничат своеволията на чиновниците и да се издаде строга заповед, щото, като се оплаче някой българин против някой турчин, жалбата му да бъде уважена в случай, че е справедлива и да не бъде преследван от после.

Риза паша обещал, че ще изпълни желанието им и настоявал да се завърнат по домовете си, но те не се съгласили, защото не вярвали, че обещанието може да бъде изпълнено.

Оплаквания до силите и султана

Видинският паца, митрополит Венедикт, както и Генч ага, който по-рано успял да задържи населението от Ломската кааза и част от това на Белоградчишката кааза да не напускат селата си, ходили да увещават въстаниците и семействата им да се приберат по домовете си, но те не ги послушали, а изпратили една делегация от четирима души, а именно Петко Маринов, баш кнеза на Грамада, дедо Петко Спасов ковача от с. Орешец, Първул Станков от Стакевци и протопоп Никола от Мехмедовци да им изложи положението на българите в Турция въобще и в частност във Видинския окръг и да моли техната защита. Консулите, като ги изслушали, посъветвали ги да се обърнат към Султана с молба да подобри положението им.

Депутацията като се върнала от Букурещ, решено било да се изпрати друга такава в Цариград, която да изложи оплакванията на населението на самия Султан и иска подобрене на положението му. Това решение било одобрено от Риза паша и от Видинския управител.

В Цариград били изпратени Петко Спасов от с. Орешец, Петко Маринов от Грамада, Първул Станков от Стакевци, Първан Стамболията от Раковица, Стоян Николов от Турчин (Цар Петрово), дедо Йоцо от Макреш, дедо Лало от Кула, дедо Гицо от Брегово, дедо Никола от Ясен, Димитър Гинин Панов и Георги ... от гр. Лом, Пано ... от Извор, Марин Михайлов от Дългошевици, Иван Кулин от Метковец, протопоп Никола от Мехмедовци,¹⁶⁾ Тано Първанов, баш кнеза от Белоградчик и Андрей Гуньински от с. Бела. Депутацията била снабдена с пълномощно, подписано от всички села в окръга и заверено от пашата (Видинския управител). Тя тръгнала около Св. Илия – 20 юли за Цариград, когато и населението се върнало по домовете си, като вярвало, че може да се направи нещо за него.

В Цариград депутацията представила молбата си на Великия везир, посетила и представителите на Великите сили, които имали от по-рано сведения за станалото в този край и за избиването на Белоградчишките първенци, защото австрийският и французкият консули веднага след разбиването на въстаниците посетили града, събрали сведения и донесли всичко на генералните консули в Цариград.

Подобренията

Около Димитровден (26 октомври) депутацията се завърнала снабдена с царски берат (указ), с който спахилъците се унищожавали, като земята се раздавала на българите – земеделци с тапии. Данъците се намалявали и своеволията на чиновниците се ограничавали.

Членовете на депутацията излезли по селата и разгласявали съдържанието на царския берат.

Недоволството на турците

Чрез поменатия берат злото се намалило до известна степен и българското население заживяло спокойно, обаче, турците, навикнали на произволи и всякакъв вид злодеяния, не могли да търпят тези ограничения. Видинският управител (пашата) приел едно след друго няколко заявления от Белоградчишките, Видинските и Ломските турци, в които се излагало, че членовете на депутацията сновели из селата и подстрекавали населението на бунт, та ако не се вземат мерки против тях, въстанието отново ще избухне. Пашата, без да провери оплакването, съобщил в Цариград донесението на турците, от където последвала заповед да се изловят и изпратят в Цариград виновниците. Уловени били Димитър Панов, Иван Кулин и Първул Станков, които били изпратени във Видин и оттам в затвора в Цариград.

Съдене виновните турци

През времето, когато горепоменатата депутация се готвила да замине за Цариград, Белоградчик бил посетен от Видинския владика Венедикт (на 20 юли) и наследниците на избитите граждани му се оплакали за постигнатото ги нещастие. Той ги посъветвал да се отнесат до валията, което те направили като подали заявление и искали удовлетворение. Европейските консули, от които, както казахме по-рано, Австрийският и Французкият били посетили града, им дали съдействие и на жалбата им се дало ход.

Като се извършило нужното следствие, образуван бил извънреден съд под председателството на някой си Шакип ефенди. Като се разгледало делото, указали се виновни за избиването на беззащитните

белоградчишки граждани 28 души от видинските и белоградчишките турци, които били натоварени на една гемия, в която били държани в Дунава между Видин и Калафат цели три месеца, а след това изпратени в Цариград, от където били освободени с изключение на Мустафа Юзбаши, управител на Белоградчишката крепост, Юсеин Чауш, Х. Мехмед Онбаши и Х. Парцалко. Последните били задържани и след три години освободени, с изключение на Юсеин Чауш, който умрял на заточение.

На наследниците на загиналите белоградчишки граждани през месец април 1851 година били дадени царски берати, с които се отпускали пенсии – на вдовица 30 гроша, на син 25 гроша, на дъщеря 20 гроша месечно. Такива пенсии били отпуснати на 62 души, които ги получавали до 1876 година.

Поменатите берати по настоящем се намират в нашето Министерство на външните работи, изпратени през 1884 г., с цел да се иска изплащането на сумите по тях, което и до днес не е направено.

Заклучение

Така се е свършило тъй нареченото в историята Белоградчишко въстание, което е обхванало целия Видински окръг и при все, че е потушено в кратко време, дало е добри резултати. Турските злодеяния са били донякъде ограничени и българите са станали отново господари на земята си, която след падането на Българското Царство е била отнета от тях.

През 1857 г. някой си Димитраки, който бил участвал като доброволец в Кримската война, дошъл в нашия край и обиколил граничните села, за да подготви народа за второ въстание. През пролетта, когато се раззеленила гората, той, заедно с Георги Станков от с. Стакевци, Живко Манчов от Ошане, Стоян Терзийски и Васил

Николин от Салаш, събрали 400-500 души от селата Стакевци, Салаш, Раяновци, Ошане и Праужда, с които се отправили за сборния пункт над с. Влахович, където щело да се съберат още въстаници, та след това, под командата на Димитраки, да нападнат Белоградчик. Но турците, които били известени за това, изпратили срещу тях силна войска и башибозук, та ги нападнали над с. Влахович и ги разпръснали като убили 6 души, а турците дали един убит и два коня ранени.

След това вече никой не е помислял да въстава, а и невъзможно било да се въстава, защото турците оградили Белоградчик със шарампол (ограда от дебели дървета с бойници) и държали в него силен гарнизон, а и Видинският гарнизон бил удвоен, та против тях не можело да се отиде с 50-60 кремъклии пушки и тояги.

БЕЛЕЖКИ

1. Печати се по второто издание (1937) на „Материали по Белоградчишкото въстание”. Книгата може да се намери в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” в София. Препечатан е частично осъвременен. Книгата присъства и в някои чуждестранни библиотеки, например тя може да се намери в Oxford University Libraries: Bodleian Library (Shelf mark: M95.GO1781).
2. Авторът, Киро Панов, е известен белоградчишки гражданин, днес забравен, п. адвокат в града. Той е автор и на друга книга „Белоградчик. Минало и настояще” (1938). И двете книги са отпечатани в печатницата на Стамен Каменов в Белоградчик.
3. От тези незаконни дела на турците българският народ е бил много недоволен, защото, според народното поверие, ако един член на семейството промени вярата си, това семейство до „девета рода пада в смъртен грях”. Затова именно са употребявани всички възможни, простени и

непростени средства за отървяване от потурчване на белязаната за това мома или жена. Към края на XVIII век един старец, някой си дедо Петър от с. Калугер, Белоградчишко, дъщерята на когото искал да вземе за жена синът на техния господар, като не успял да склони господаря си и да увещае сина му да не взема за жена българка, дал привидно съгласието си да я даде за жена на последния. Поканил ги даже дома си на гости за „сговор”. След като ги нахранил, напоил и приспал, изпратил бабата и дъщеря си в Сърбия, зарязал къщата със спящите в нея турци и я запалил, та изгоряла цяла заедно с всички сватове, а той настигнал жена си и дъщеря си и се заселил в Сърбия. По този начин той запазил рода си от смъртен грях.

4. Развалините на казания градец и сега личат. Край Марината воденица се виждат основите на няколко сгради, а по на север от нея има няколко могили, в които се намират късове керемиди, тухли, хоросан и камъни от сгради. На запад от тези развалини, на върха Кокошевец, пък личат развалини на изгоряла църква, която, според преданието, била разрушена заедно с градеца.
5. И сега цели фамилии в гр. Зайчар, с. Велики (Големи) Извор и в други села на Зайчарската околия, в гр. Кула и околията му, носят имената на селата в Тетевенския балкан, от които са се изселили: Торозлииците, Лесиндренците, Видрарците и пр. В гр. Зайчар, в главната чаршия, се чете фирмата „Лесидренац”, па и наречието на Зайчарци, Кулчани и околииите им, а и на част от населението около Свилайнац (Сърбия), е досущ Тетевенско.
6. Господарят на с. Върбово, Мехмед бей, е имал лозя в местността „Маркашница”, Белоградчишко землище, и там е летувал. Той, а и други бейове, си били присвоили правото на първа нощ с младите невести от селата и спахилъка им, а

освен това, той бил задължил момците и младите булки всеки неделен ден да отиват на лозето му и там да правят хорото. Там той е избирал жертвата на скотските си страсти, която била длъжна да прекара нощта с него. Най-после една героиня-мома забила ножа в гърдите му и по този начин премахнала един човек - звяр.

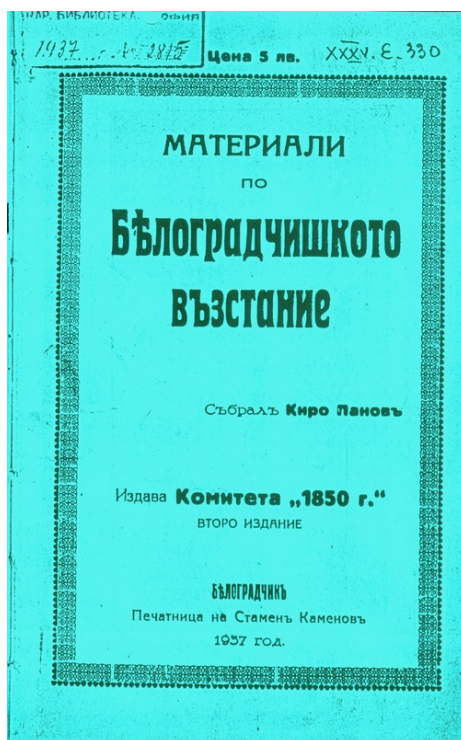
7. Тук трябва да се спомене и с това да се почете паметта на мъченически загиналия, предаден от лоши българи, Стоян войвода от с. Праужда, Белоградчишко, който, след като години наред се скитал по горите, за да пази народа от турските злодеяния, бил заловен в гр. Белоградчик, предаден от Георги Мъцката от гр. Белоградчик и докаран в Белоградчик окован в тежки вериги, а след това закаран на прохода в с. Стакевци, до Ковачевата воденица, където набоден на кол издъхнал след тежки мъки. Стояновите другари (хайдутите) били заловени по-рано и умъртвени на Кадъ-боаз чрез разпаряне и навиване на червата им на чекрък (колело) – наказание, наложено от сръбските власти по искане на турците, за да дадат доказателство, че не са давали гостоприемство на българските бунтовници.
8. Баш кнезовете са били главните представители на раята в каазите. Във всяка кааза е имало по един баш кнез (главен кмет), избран от кнезовете (кметовете) и утвърден от властта.
9. С. Мехмедовци от 1934 год. се преименува на името на бореца за отечествена свобода – протопоп Никола, та вече се именува Поп Николаево.
10. В старите учебници по история погрешно е казано, че въстанието е избухнало през 1951 год., когато то е било през 1850 год., за което свидетелствуват множество неоспорими доказателства, между които са и надписите върху надгробните камъни на загиналите.

11. От тези тояги бяха оцелели три – на Цанко Цанкуловски от с. Калугер, ясенова - на дедо Петко Стоянов от с. Ошане и дрянова – на Манчо Илиев (Лилин) от с. Раяновци. В нещастната за България 1913 год., през време на Междусъюзническата война, сръбските войски, които намериха Белоградчик опразнен от нашите войски, нахлуха в града и от трите тояги, които дотогава се съхраняваха в щаба на 15-и пехотен Ломски полк, унищожиха първата и последната, та сега е оцеляла само тоягата на Петко Стоянов от с. Ошане.
12. Башовица е местност, засадена с лозя, която се намира на североизток от Белоградчик. Отделя се от Белоградчик с планината „Венец” (Столове).
13. Пророкуването на дедо Вълчо се сбъдна. След 27 години Белоградчик бил освободен и на главната врата на калето покойният белоградчишки гражданин Георги Лилев Перкин, син на загиналия в града Лило Иванов, окачил на поменатата врата парче свинско месо, а в калето много прасета се изляли.
14. Миналата година уважаемият видински гражданин – историк Атанасов писа, че Кръсто Гайдара от с. Цар-Шишманово, известен борец за нашата свобода, другар на Вълчо Поломски от с. Макреш и на други местни патриоти, които постоянно бунтували народа против турците, е предвождал ломските въстаници и че бил оцелял, та отпосле бил взел участие в Сръбско-турската война и в Освободителната такава. Това обаче не вярно, защото другарят на капитан Кръсто, Илия Гечев, ранен при с. Борисово, е очевидец на неговото обезглавяване. Освен това капитан Кръсто по онова време е бил възрастен човек, когато Кръсто Гайдарски в същото време е бил юноша и по-късно се е прехвърлил във Вратарица (Сърбия), от където е

започнал своята дейност заедно с мнозина други луди-млади от нашия край.

15. По онова време, дори до Освобождението, границата със Сърбия е била оградена с плет – побити в земята ботуци със жили (напречни дървета), гъсто заковани в ботуците. И тая ограда се наричала плет.
16. В един пълен псалтир (обемиста книга), която се съхранява в Поп Николаевската (Мехмедовската) църква протопоп Никола саморъчно е написал следното: „1850 л. м-ц септември, 19 ден. Да се знае язе протопоп Никола бемо у Стамбул у Цариград, па купи тоя псалтир за 220 гроша за мене си и за моя потребна книга и со мене Пъраим и Тано, баш кнеза от Белоградчик и Пало от Извор и Георги от Лом”.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Корица на книгата

Research

БЕЛОГРАДЧИШКИЯТ МЕТЕОРИТ¹⁾

Б.В. ТОШЕВ

Abstract. The paper reveals the history of the meteorite of Belogradchik (1874), samples of which have been presented in many meteorite collections in all over the world except Bulgaria. The meteorite, often named ‘Virba’, was studied and described by Daubrée (1874) and Meunier (1893).

Keywords: meteorites, Virba, Belogradchik, Daubrée, Meunier

Увод

Метеоритът, паднал в района на Белоградчик²⁾ (с. Върба, 43°32' N 22°38' E), присъства във всички престижни метеоритни колекции, но днес той не е представен в България. Най-голям къс от него (3040 g) се пази в Музея по естествена история в Будапеща, къс от 104 g може да се види в Музея по естествена история във Виена, 74 g се намират в Музея по естествена история в Париж, три къса с общо тегло 38 g могат да се видят в Британския музей. Малки образци с тегло 1,5 g, 4,5 g и 1,8 g се намират съответно в Музея по естествена история в Берлин, Колекцията от метеорити във Ватикана и в Музея по естествена история в Чикаго.

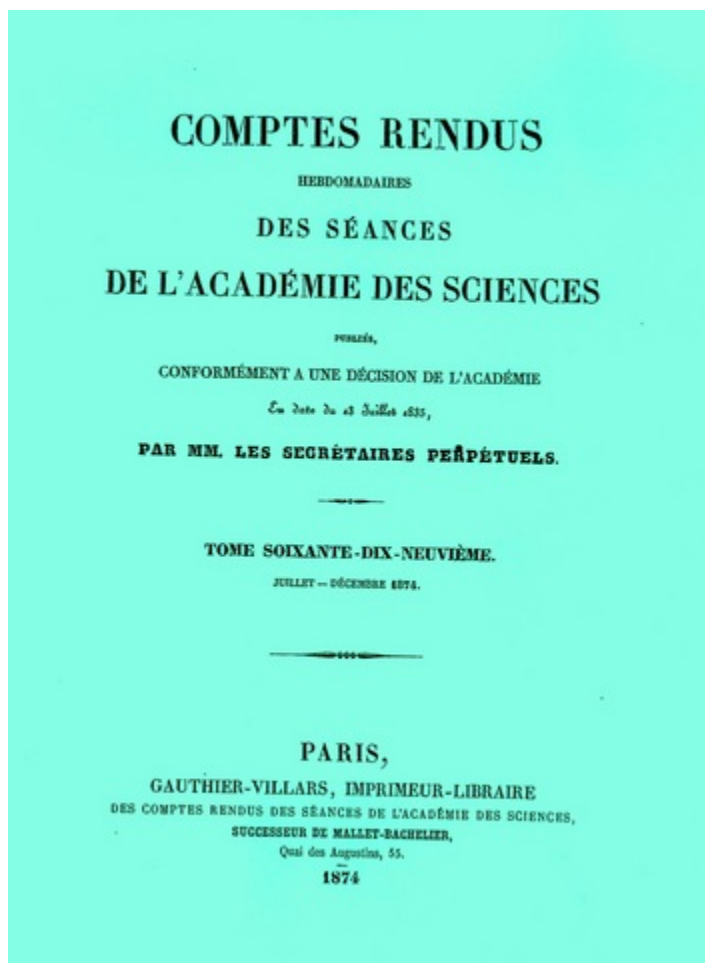
Фиг. 1. Гр. Белоградчик с крепостта

Метеоритът е паднал с ужасяващ шум в една дъбова гора, забивайки се на 1 м дълбочина, и бил с тегло 3,6 kg. Това се е случило в годината 1291 по турски, на 20 май, стар стил, или на 1 юни (нов стил) 1874 г. Събитието е станало на място, отдалечено на $\frac{1}{4}$ час от малкото белоградчишко селце Върба, което, дори 10 години по-късно, е имало едва 15 къщи (Коцев, 1884) Днес в световните метеоритни каталози този метеорит най-често се означава с името Virba, но други използвани синоними са Urba, Belgradjek, Belgrade Djik, Wirba (Prior, 1923; Grady & Graham, 2000).

Първа публикация за белоградчишкия метеорит

Първата публикация за белоградчишкия метеорит е на Г.-О. Добре [Gabriel-August Daubrée] (1874) в *Comptes rendus de l'Academie des Sciences* (Фиг. 2). Това съобщение веднага е било реферирано в

прочутите тогава и сега *Nature* [13 август 1874 г.] (1874) и *Chemical News* [25 септември 1874 г.] (1874).

Фиг. 2. *Comptes Rendus* от 1874 г.

По-долу за пръв път се представя български превод³⁾ на това научно съобщение, чийто оригинал е показан на Фиг. 3.

[К]ОСМОЛОГИЯ. Бележка върху метеорит, паднал на 20 май 1874 г. в Турция, в село Вирба до Видин; от г-н Добре

Имам честта да представя на Академията парче от метеорит, паднал на 20 май 1874 г. в Турция, в село Вирба до Видин. Парчето ми

беше изпратено от Негово Превъзходителство Сафвет паша, министър на образованието.

Както обикновено, падането е било съпроводено от силен шум. Тялото, чието тегло е само 3,600 кг, е проникнало в почвата на дълбочина 1 метър. То е покрито изцяло с черна матова кора. Формата му е фрагментарна, както се вижда от една снимка. На мястото на отчупването се наблюдава светлосиво вещество с вид на камък (литоидно), много дребнозърнесто, грапаво на пипане, в което са разпръснати многобройни зрънца с метален блясък. В някои части се вижда глобуларна структура. При изучаването под микроскоп върху тънка плака се наблюдава, че почти всички каменни зрънца са прозрачни, почти безцветни, много напукани и реагират на поляризирана светлина.

Металната част се състои главно от зрънца с неправилна форма, със сивия цвят на желязо и състоящи се от никелирано желязо. Както показва обработката с киселина, има примеси от железен сулфид, които най-често може и да не са видими. Многобройни, но изключително малки, черни зрънца, състоящи се от хромирано желязо, са разпръснати сред каменната маса. Въпреки разликата в плътността, те така са разпръснати, че е много трудно да се разделят чрез промиване.

След като частта, привличаща се от магнит, се отдели колкото е възможно по-добре, оставащото неметално вещество се атакува от разредена солна киселина. Образува се желе, подобно на перидот (разновидност на минерала оливин). Има нереагирал остатък, който съставлява по-малко от половината от общото тегло и който вероятно съдържа енстатит (безводен магнезиев силикат MgSiO_3).

Метеоритът от Вирба принадлежи към групата на *sporadosideres*, от раздел *oligosideres*. Той се отнася към най-разпространения вид, като метеорита от Люсе (Сарт, департамент в северозападна Франция) или

луцент. Неговият изглед го доближава до много метеорити от този вид, между които ще спомена следните:

COSMOLOGIE. — *Note sur une météorite tombée, le 20 mai 1874, en Turquie, à Virba près Vidin; par M. DAUBRÉE.*

« J'ai l'honneur de présenter à l'Académie un fragment d'une météorite tombée récemment en Turquie, dans le village de Virba, près Vidin, que Son Excellence Safvet Pacha, ministre de l'Instruction publique, a bien voulu m'adresser.

» Comme d'ordinaire, la chute a été accompagnée d'un bruit intense. La masse, dont le poids est seulement de 3^{kg},60, a pénétré dans le sol à la profondeur de 1 mètre. Une croûte noire et mate l'enveloppe entièrement. La forme est fragmentaire, comme le représente une photographie.

» La cassure présente une substance lithoïde d'un gris clair, à grains très-fins, âpre au toucher, dans laquelle sont disséminés de nombreux grains à éclat métallique. Dans quelques parties elle montre une structure globulaire. Sur une plaque mince on reconnaît, par l'examen microscopique, que tous les grains pierreux sont transparents, à peu près incolores, très-fendillés et qu'ils agissent sur la lumière polarisée.

» La partie métallique consiste principalement en grains irréguliers, d'un gris de fer, qui consistent en fer nickelé. Le sulfure de fer y est mélangé, ainsi que le fait reconnaître le traitement par un acide, sans être ordinairement visible. Des grains noirs très-nombreux, mais fort petits, consistant en fer chromé, sont disséminés dans la substance pierreuse; malgré la différence de densité, la dissémination est telle qu'il est bien difficile de les séparer par un lavage.

» La substance non métallique, après que la partie attirable au barreau

(277)

aimanté a été séparée aussi bien que possible, est attaquable par l'acide chlorhydrique faible avec formation de gelée, à la manière du péridot; il y a un résidu inattaquable qui ne forme pas la moitié du poids total et qui contient probablement de l'eostatite.

» La météorite de Virba appartient au groupe des sporadosidères et à la section des oligosidères. Elle se rapporte à un type des plus répandus, celui de la météorite de Lucé (Sarthe) ou lucéite. Son aspect la rapproche tout particulièrement de plusieurs météorites de ce type, parmi lesquelles je mentionnerai les suivantes : Bachmut (Russie), 15 février 1814; Politz (Allemagne), 13 octobre 1819; Angers (Maine-et-Loire), 3 juin 1822; Mascombes (Corrèze), 31 juin 1835; Jowa, Linn-County (État-Unis), 25 février 1847; Ski (Norvège), 27 décembre 1848; île d'Oesel, 11 mai 1855; Saint-Denis-Westrem (Belgique), 7 juin 1855; Buschoff (Courlande), 2 juin 1863; Dolgowola (Volhynie), 26 juin 1864. »

Фиг. 3. Daubrée [оригинал]

GÉOLOGIE COMPARÉE. — *Sur deux météorites turques récemment parvenues au Muséum d'Histoire naturelle.* Note de M. STANISLAS MEUNIER.

« J'ai reçu récemment, par l'intermédiaire de M. Le Mesle, deux échantillons de météorites offerts à la collection du Muséum, par M. Halid Edhem Bey, au nom de son père, feu Edhem Pacha. Les pierres dont il s'agit n'ont pas encore été, à ma connaissance, l'objet d'une publication.

» La première est tombée auprès de Tirnowa, en Roumélie, à une époque non indiquée; elle fut recueillie en 1873. L'échantillon que j'ai sous les yeux est enveloppé, sur une partie de sa surface, d'une croûte noire

C. R., 1893, 2e Semestre. (T. CXVII, N° 4.)

34

(258)

et mate, de moins d'un millimètre d'épaisseur. La cassure montre une roche d'un gris clair, remarquable avant tout par sa structure clastique ou fragmentaire. Sa densité est égale à 3,690. La comparaison avec les spécimens déjà étudiés conduit à y reconnaître le type lithologique désigné depuis 1870 dans la collection du Muséum sous le nom de *mesminite*. On y distingue facilement deux roches, mêlées sous la forme de fragments : ces deux roches manifestent respectivement les caractères des deux types dits *lucéite* et *limerickite* et dont chacun est représenté par de nombreuses météorites distinctes (*).

» On sait déjà que les météorites clastiques ou bréchiformes contiennent, dans leur structure hétérogène, l'une des preuves les plus nettes des anciennes relations stratigraphiques mutuelles des divers types de roches météoriques.

» La seconde météorite est tombée le 2 juin 1883 dans une forêt auprès du village d'Urba, arrondissement de Belgrade Djik. Elle est uniformément blanche et reproduit tous les traits de la *lucéite*, roche qui, comme on vient de le dire, intervient comme élément constituant dans la météorite de Tirnowa et qui compose à elle seule plus de soixante météorites tombées en tous pays, de 1768 jusqu'à aujourd'hui.

» La pierre d'Urba présente une densité égale à 3,427; elle est très finement grenue et le microscope y révèle une structure presque entièrement cristalline. Cependant quelques portions vitreuses se voient çà et là entre les éléments figurés. Les silicates, en partie attaquables aux acides et essentiellement magnésiens, sont associés à des grenailles extrêmement ramifiées de fer nickélé et de pyrrhotine. »

ÉCONOMIE RURALE. — *Les sables du désert de la Basse-Égypte.*

Note de M. A. ANDOUARD, présentée par M. P.-P. Dehérain.

« Les sables de la partie du désert de la Basse-Égypte comprise entre le canal Ismaïlia et le lac Menzaleh sont progressivement envahis par la cul-

(*) Il est intéressant de retrouver des traits de composition et de structure aussi compliqués dans des masses tombées en des régions très diverses : la nouvelle météorite de Tirnowa est, à tous égards, identique avec celles de Mooza-Khoorna (Indes) 23 mai 1865, de Saint-Mesmin (Aube) 30 mars 1866, de Cangas de Onis (Espagne) 6 décembre 1866, de Bandong (Java) 10 décembre 1871, de Tysne (Norvège) 20 mai 1884, etc.

Деветнадесет години по-късно

Следващата публикация за белоградчишкия метеорит (Meunier, 1893) се появява в същото списание в 1893 г. Ето нейният български превод,³⁾ а нейният оригинал е показан на Фиг. 4. Автор на тази статия е Станислас Мение (Stanislas Etienne Meunier):

[С]РАВНИТЕЛНА ГЕОЛОГИЯ. За два турски метеорита, получени неотдавна в Музея за естествена история. Бележка от Станислав Мение

Неотдавна получих, чрез посредничеството на г-н Ле Мел, две проби от метеорити, подарени на музейната сбирка от г-н Халид Едем бей, в памет на баща му, покойния Едем паша. Камъните не са били досега обект на публикация, доколкото знам.

Първият камък е паднал близо до Търново, в Румелия, неизвестно кога, а е бил намерен през 1873 г. Част от повърхността на пробата, която е пред очите ми, е обвита с черна матова коричка с дебелина най-малко 1 милиметър. Мястото на отчупването е светлосиво, забележително преди всичко с кластичната си или фрагментарна структура. Плътността е 3,690. Сравнението с изследвани вече образци показва, че това е литологичен тип, известен от 1870 г. в колекцията на музея, под името *месминит* (*mesminite*). Различават се лесно два скални пласта, смесени под формата на фрагменти: тези два пласта проявяват съответно отличителните черти на два типа, наречени *луцеит* и *лимерикит*, всеки от които е представен от многобройни различни метеорити¹.

¹ Интересно е, че се откриват отличителни черти на значително сложни по състав и структура маси, паднали в доста различни региони: новият Търновски метеорит във всяко отношение е идентичен на тези от Mooza-Khoorna (Индия) 23 май 1865, Свети

Казват, че кластичните метеорити съдържат в хетерогенната си структура едно от най-чистите доказателства за старите стратиграфски взаимовръзки на различни типове метеоритни скални отломъци.

Вторият метеорит е паднал на 2 юни 1883 г. в една гора до село Юрба (Urba) в района на Белоградчик (Belgrad Djik). Той е равномерно бял и възпроизвежда всички черти на *луцеита*, скален пласт, който, както току-що беше споменато, влиза в състава на метеорита от Търново и който е съставна част на повече от 60 метеорита, намерени в цялата страна от 1768 година до днес.

Камъкът от Юрба (Urba) има плътност 3,427. Той е много фино зърнест, а под микроскоп се разкрива, че е почти изцяло кристален. Все пак тук-там се наблюдават стъкловидни участъци. Силикатите, предимно магнезиеви, и частично атакуеми от киселини, са свързани с изключително разклонени зрънца (сачмички) от никелирано желязо и пиротин (минерал железен сулфид, pyrrhotine).

Кои са Добре и Мение?

Сравняването на двете публикации разкрива някои съдържателни различия и голяма разлика в датировката на падането на метеорита в Белоградчик – при Добре това се е случило през 1874 г., а при Мение събитието е станало през 1883 г. Не е изключено това да е печатна грешка, защото в статията на Мение се говори за турски метеорити, а през 1883 г. Белоградчик вече е в територията на Княжество България. „Камъните не са били досега обект на публикация, доколкото знам” – пише Мание, а това е особено странно, защото, както ще се види от следващото изложение, Мение е бил дълги години (от 1864 до 1892 г.) помощник на Добре и едва след смъртта на Добре през 1892 г. той е заел

Месмин (Aube) 30 март 1866, Кангас де Онис (Испания) 6 декември 1866, Бандонг (Ява) 10 декември 1871, Тисн (Норвегия) 20 май 1884 и др.

мястото му в Лабораторията по геология в Париж, като тогава е получил и званието професор (Caillet Komorowski, 2006).

Габриел-Огюст Добре (1814 – 1892) е прочут за времето си минералог и геохимик, член на Академията на науките и професор по геология в Националния музей по естествена история в Париж. Образованието и научната си подготовка Добре е получил в особено престижното и сега Политехническо училище – Училище по науки и инженерство (École Polytechnique) и в Минното училище (École des Mines). Оглавяването на Лабораторията по Минералогия към Националния музей по естествена история е дало възможност на Добре да проведе широки проучвания на огромен брой минерални образци, между които и метеорити. Това е довело до сериозно разширение на съществуващата вече метеоритна колекция. Може да се каже, че тази колекция в научния си вид е дело на Добре и годината на нейното раждане е 1861. Плод на проучванията на Добре в геохимията на минералите и метеоритите са над 1 400 публикации в изданията на Френската академия на науките. Всичко това е намерило широко научно и обществено признание – Добре е кавалер на най-големите френски научни и граждански отличия. Затова една година преди смъртта си той е имал основания да каже (цитира се по [8]): „Постигнах всичко, което поисках”. А прочутият френски химик Марслен Бертло (Marcellin Berthelot (1827 – 1907)), секретар на Академията на науките в Париж, определя живота на Добре така (Berthelot. 1905): „Добре израсна в богато семейство, имаше лесен живот и плодотворна и много успешна кариера”.

Фиг. 5. Огюст Добре (Caillet Komorowski, 2006)

Станислас Етиен Мение (1843 – 1925) от 1864 до 1892 е бил помощник на Добре в Лабораторията по геология на Националния музей по естествена история в Париж. Поради голямата обществена заетост на Добре, Мение е реалният организатор и куратор на колекциите на Лабораторията. След смъртта на Добре Мение е получил званието професор и титуляр на Катедрата по геология. Геологията на метеоритите е неговата научна област. Смята се, че след него експерименталната геология е получила статут на самостоятелна научна област.

Фиг. 6. Станислас Мение (Caillet Komorowski, 2006)

Подобно на Добре и Мение има богато научно творчество – той е автор на повече от 600 публикации, между които са 30 книги. Като професор е известен със живото си въображение и младежкия си устрем в преподаването; проникателен, добронамерен и учтив – така е приетан Мение от студентите си. Мение е помощник на директора на Музея от 1910 до 1919 г., когато се е пенсионира на 75 годишна възраст, без обаче да прекъсва научната си работа чак до смъртта си 6 години по-късно.

Заклучение

С природните си забележителности и в много други отношения Белоградчик е познат на културния свят от столетия: „Нито теснините на Ollioules в Прованс, нито дефилето на Pancorbo в Испания, нито Алпите, нито Пиринеите, нито най-дивните планини на Тирол и Швейцария, биха могли да се сравнят с това, което видях при Белоградчик” (Blanqui, 1845)⁴⁾ – е едно от многото свидетелства за това. Белоградчишкият метеорит внася един нов и непознат досега (поне на широката публика) щрих в историята на този български град.

БЕЛЕЖКИ

1. Версия на тази статия вече е публикувана: Тошев, Б.В. (2009). *Химия*, 18, 143-153.
2. Белоградчик (Фиг. 1) е град в Северозападна България, тогава с една от най-големите турски крепости, запазена почти напълно и сега. Районът на Белоградчик е между най-красивите в България с прочутите Белоградчишки скали, разположени на голяма площ, пещерата Магура, пещерата Козарника и много други природни и културни забележителности. Нищо чудно, че сега Белоградчишките скали намират достойно място в световното състезание за новите седем световни природни чудеса.
3. Преводът от френски е на доц. д-р Адриана Тафрова-Григорова.
4. Българският превод на този пасаж се цитира по (Савчев, 1928; Панов, 1938).

ЛИТЕРАТУРА

- Коцов, Д.Ц. (1884). *Описание на Видинския окръг*. Русе.
- Панов, К. (1938). *Белоградчик (минало и настояще)*. Белоградчик: Стамен Каменов.
- Савчев, Н. (1928). *Пътеводител на гр. Белоградчик*. София: Белоградчишка популярна банка.
- Berthelot, M. (1905). Notice historique sur la vie et les travaux de M. Daubrée, membre de l'Academie. *Review Scientifique Ser. 5*, 3, 33-38; 65-71.
- Blanqui, A.-J. (1845). *Voyage en Bulgarie*. Paris: W. Coquebert.
- Caillet Komarowski, C.L.V. (2006). The meteorite collection of the national museum of natural history in Paris, France (pp. 163-204). In.: Bowden, G.J.H & Howarth, R.J. (Eds.). *The history of meteorites and key meteorite collections: fireballs, falls and finds*. London: Geological Society.
- Chemical notices from foreign sources. (1874). *Chemical News*, September 25, 155.
- Daubrée, G.-A. Note sur une meteorite tombée, le 20 mai 1874, en Turquie, à Virba près Vidin. *Comptes Rendus Acad. Sci. Paris*, 79, 276-277.
- Grady, M.M. & Graham, A.L. (2000). *Catalogue of meteorites: with special reference to those represented in the collection of natural history museum*. London: Cambridge University Press.
- Meunier, S. (1893). Sur deux meteorites torques récemment parvenus au museum d'histoire naturelle. *Comptes Rendus Acad. Sci. Paris*, 97, 257-258.
- Prior, G.T. (1923). *Catalogue of meteorites with special reference to those represented in the collection of the British Museum (natural history)*. London: British Museum.

Societies and academies: Academy of Sciences, Paris. (1874). *Nature*, August 13, 298.

✉ Prof. Dr. B.V. Toshev,
Department of Physical Chemistry,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia
BULGARIA
E-Mail: toshev@chem.uni-sofia.bg

Literary Section

160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850 - 2010

ЗАСРЕЩАНЕ¹⁾

*В лето 1850-то пралядо ми, баш кнеза на Белоградчик ЦОЛО ТОДОРОВ,
ПОВЕЛ българите на ВЪСТАНИЕ...*

Валентин КАЧЕВ

Abstract: This short story by Valentin Kachev, a member both of the Union of the Bulgarian Writers and the Union of the Russian Writers, describes an imaginary meeting of Tsolo Todorov, one of the leaders of the Belogradchik uprising in 1850, with his grandson (the author). The tale was published in Russian. Here its translation into Bulgarian is presented. A painted portrait of Tsolo Todorov (Historic Museum, Belogradchik) is enclosed.

Keywords: Tsolo Todorov, Belogradchik revolt, Belogradchik

Дали беше сън или истина всичко това, което се случи с мен в една лятна нощ на 1983 година, когато се разхождах в крепостта, чертаеща някога приказния свят на моето детство?

Навярно истина, защото отдавна аз не съм дете?!... Сякаш и сън беше, и истина беше...

Стоя не хълма при крепостта и гледам от високото заспиващия град. Един по един загасват прозорците. Тук-таме, прозявайки се, лайват кучетата, а звездният покрив обгръща крепостта. Отнася я в тайнството на загадките, които идват от вековете на нейната история.

Прокрадващата се зад облаците луна осветява една тиха пътека на омагьосаната крепост.

... Истина беше...

По нея бавно слиза едър мъж, облечен някак странно – с бели бренивреи, зелени потури и ален пояс. Колкото по се приближава към мен, толкова по-близък ми става. Но аз, като че ли се плаша от него... А той все върви и върви по своята лунна пътека, приближава се, а не може да ме стигне. Приковава ме неговият глас:

- Добър вечер, Валентине, как си, чедото ми?

Но аз целият съм вцепенен и го гледам с ей такива ококорени очи как върви по лунната пътека.

- Не ме позна, нали? – продължаваше ласкаво да ми се усмихва той. – Аз пък толкова дълго те чаках... Когато се откъсна от небето и полетя надолу моята звезда, в миговете, докато я чаках да ме прибере, аз видях през нейните огнени дири, с които озаряваше небето, теб, момчето ми. Не ме гледай така, подай ръката си... Не ми се сърди, че те оставих толкова дълго да ме чакаш. Подай ръка, момчето ми... Аз те чаках да пораснеш. Доволен ли си от живота си, или ми се сърдиш, че те оставих сам толкова години да се бориш и да побеждаваш с мъка, която за теб винаги е била голямото щастие, към което си вървял? Ти знаеш ли, че моят ген остана като единствена искра в руините цели сто години? Искаше ми се да се появиш по-рано, но трябваше да стане така ти да дойдеш на земята точно сто години след като аз я напуснах. Знаем, за мен много ти е говорила баба ти, която също като теб никога не ме е виждала, но затова разказваше снаха ми Цвета, нейната баба...

... Истина беше... Аз продължавах да го гледам с широко отворени очи, а неговите думи галеха сърцето ми...

- Аз съм доволен, момчето ми. Чаках цели 33 години да видя какво ще стане с моята искрица тук, която остана от мене точно в средата на миналото столетие. Дали ще подпали въглена и ще разгори пламъка, в

който аз горях, или ще изгине сърцето, за което тогава пророкувах? Виждам, ти наистина разпали въглена, който тлееше, разгоря пламъка, който ти завещах сто години преди да се родиш и още тридесет и три, докато станеш на Христова възраст. И затуй от тази нощ аз слагам край на мъките ти, сине. Доволен съм, че те виждам такъв, какъвто те мярнах в пламъка на звездата. С десетина бяха повече моите години, когато завърших живота си... Затова сега идвам при теб, за да ти дам силата, която таих толкова дълго, сила, с която ти ще достигнеш най-високия връх, за който те предопределих. Продължаваш да се учдваш на приказките ми, нали?

Доволен съм, че обичаш България. Доведи до край, сине, делото на нашите сърца!

Ти наистина започваш в Христовата възраст, но и сам Христос щеше ли да възкръсне, ако не беше живял тези години и не се бе срещал с толкова мъка. Ала мъката ти стига до тук, момче мое – насреща ти идва само радост. Дръж я здраво в ръцете си, не я изпускай, защото радостта, за която си изстрадал младостта, е най-сладка.

Благословен да бъдеш, благословена да е десницата си, която ще дарява само правда и ще създава красота!

Чуй моята история така, както само ти можеш я разбра...

- Вкаменил съм се от слух, скъпи дядо, толкова дълго те чаках...
- Аз бях като тебе, когато напуснах земята...
- А не те ли беше страх да умреш? – запитах го аз.
- Страх ли казваш?!
- Да! Поне малко не се уплаши?
- За какво, момчето ми? – сякаш почувствах как ласкаво

ме погали по рамото той.

- Та ти си бил богат човек?

- Богат?! Ако богатството се мереше в крините жито в хамбара, с тенекиите мед или бравите добитък и къщите с челядта, то, както казваш, наистина бях богат... А и за власт не мога да се оплача – кметувах на 128 села, барабар с Белоградчик, а!

- Ти си имал всичко?

- Да, имах, момчето ми, и затова го загубих, защото не ми достигаше най-важното – свободата!

- Свободата?!

- Запомни това и го разказвай на децата си, когато дойдат, а след туй и на внуци и правнуци. Мен ме ориса черната орисница, та няха нито миг покой, откакто се родих, та до онзи миг, когато вълшебната колесница се откъсна от звездата ми и ме понесе някъде вдън вселената.

Ти се роди век след това. Роди се и посрещна утрото на своя живот сред тези чаровни скали във време, когато вече отекваше бурята и нашата България се бе отърсила от робските неволи и пепелищата на войните... Ти срещна с усмивка бъдещето! Не забравяй, синко, че най-студена е водата в хайдушкото кладенче на родния Балкан, а хлябът е най-сладък, когато е омесен от ръцете на онази българка, която е родила синовете си не да коват саби и мечове, а да леят плугове и с тях земята да орат.... Кладенчета в Балкана колкото щеш, от хайдук Велко още останали, но плуговете бяха малко, защото желязото трябваше за мечове.

Я виж сърпа на луната – мъничък е, а цяла пътека отредил да се срещна с тебе... А по наше време тоя плумесец ни разяждаше душата. Крепостта тогава, знаеш, пълна с османлии бе и да я катурнеш все едно месеца да смъкнеш... А ние вярвахме, че там някъде живее сам Господ. Живее ли, или не, не знам, но, ако беше горе, пръв щеше да види нашето чудо и да ни подаде ръка, а той... Няма господ, сине, след като близо пет века не се смили над българите... Живеехме на родна земя, както се казва, тук е пуснат коренът ни, а погледнеш, като да не е наша... Турчулята и те започнаха да разправят, че друга земя нямали – тук се били родили, тук се родили бащите им, дедите им... Родили се, ама не изкласили, защото пуска ли клас чуждо семе в чужда земя? А тази земя си е наша, от цар Страцимира, последната, Бдинската крепост, що повалиха на времето османлиите. Пък туй и било писано, да бъде първата, която да каже на старата Европа, че българите вече са свободни люде.

- Прав си, дядо, но да събориш цяла империя?!

- Не империята тръгнахме да събаряме, синко, а да върнем свободата си, защото тя си е наша. На империята – майната ѝ. Да си чупят с нея главите султаните, но не тук, а там из Анадола, на своята си земя...

- А беше ли щастлив, дядо? – запитах го, пристъпвайки към него.

- Бях, момчето ми! И това щастие изпълваше сърцето ми, та искаше да изкочи от гърдите, а очите се пълнеха със сълзи на радост. Ето тук – на тази крепост, стана това... Броени дни бяха, но това ми стига за целия живот, който изживях сред тези скали.

- Кажи ми, ти обичал ли си някога?

- Обичах, момчето ми, и чаках да дойде този ден на срещата ми с теб, когато видях с очите си, че България наистина е тази, за която ние мечтаехме в своята любов.

- Ела, дядо, да минем през мъничкия изход на крепостта. Виж, вратичката е отворена. Ето тук, насреща е паметникът, който съградиха

за теб и другарите ти тези, които доживяха да видят свободата на България!

- Ето тук аз наистина завърших своя земен път...
- Знаеш ли, баба често обичаше да повтаря последните твои думи. Когато си излязъл през тази мъничка порта, турчинът замахнал с ятагана и отсякъл главата ти. Тя се търкулнала до мястото, където сега е паметника... Търкаляла се тя и докато кръвта ѝ все още изтичала, повтаряла: „Тук пак българско ще бъде и печени прасета ще се ядат!”
- Да, да, момчето ми...
- Още нещо, дядо, когато загърмели от към Венеца руските топове и турчулята позатегнали потурите, пък плюли на петите си, Лило, синът на акранина ти Лило Панов не се стърпял, ами измъкнал от мазето свински бут и право тук в крепостта. Окачил го на главната порта та да видят всички, че думите ти не са отишли на халост...

- Но къде са моите акрани? Мен и първенците ни запписаха ден преди бунта. Предали ни бяха?! Предали – вятър работа, на страха ушите големи, та и каймакаминът решил да върже попа, та да мирне селото. Ама то да беше село, че да миряса, а то цял народ, синко – иди, че го запрй... Осъмнахме в горната умба на крепостта. А на утрото, нали беше Спасовден, та отрано забиха камбаните! И само те ли? Стените дебели, но туй е камбанен ек – промушва се и през камънаците. На нашата черква е една камбана, а и времето изглежда тихо беше, та донасяше звъна от далеч. И камбаните на Раковишкия манастир отекнаха, на Лом паланка и Видин зазвъняха. Ечеше целият вилает. Спасовден бе и българите въстанаха. Само тук, при калето, трябваше да бъдат повече от дванадесетина хиляди. Не ме посрамирах, дойдоха всичките! С очите си ги видях...

- Започна битката за калето. Раздрънчаха се тук барабаните, но секнаха... А по това време чувахме гласовете на акраните и нашето си, българското ура... Удряха здраво момчетата. Уж с дрянови криваци повечето бяха, а калето като че ли пропука под тях.

Ура и Аллах се чуваше само. Но урато беше силното, а аллаха нещо позатихна... На тази сила българска, що идеше насреща, и той не можа да устои.

Тогава повикаха мен!

Излязах от хумбата. Уж заптисан, а като видях юнаците как напиреха по стените, сърцето ми заигра, а сълзите сами рукохнаха...

Бях горд, че съм българин!

Насреща ми се зададе каймакаминът, пребледнял като платно. Уж властен, в ръцете му бях, а взе сам да ме моли: „Кнез Цоло, ти поведе тоя народ, само ти можеш го укроти!”

Да го укротя ме моли?! И то кого, народът български. Та това беше волята на тоя изстрадал народ!

Скалите ечаха и отнасяха из долините и планините ехото на въстаналите българи.

А каймакаминът коленичил вече продължаваше: „Укроти ги!”

„Не мога да изляза против волята на собствения си народ, Каймакам ефенди” – твърдо отсякох тогава.

- Прав си, дядо, няма сила по-могъща от тази на народа. Виж и русите, на два пъти свобода ни даряват. Колко ли са могилите, събрали в една братска земя, белите кости на деди и внуци, като белокрили птици полегнали в черната угар? Обичам тоя народ, дядо, и отидох там да се уча...

- Радвам се, сине, че великата Рус, която най-силно обичах, ти стана тъй близка! Благословена да е тази славянска държава с нейните богатири!

- Благословена да е, дядо!

- В нея бе вярата ни, в нея бе и надеждата ни. Та за бунта ни беше думата...

Не можах да тръгна тогава, работа много... Но де да знаех, какво ще да става, всичко щях да оставя и да тръгна с акраните. Но знае ли човек какво ще се случи напред? Но пак добре, че тръгнаха Лило Панов, Недялко Влаха, Константин Янев и Петко Казанджи. Армаган проводих по тях – златен ключ за Атонската Света обител, че само там бе останала свята земя българска, дето погански крак не бе я тъпкал. Отидоха акраните в Света гора, а там празник. Посрещали княза на Русия, Константин Павлов. Срещнали го и нашите белоградчичани. Сприятелили се с офицер от свитата му, та чрез него на среща с княза отишли. Дар му дали – ковчежето със златния ключ, сиреч той да отключи сърцата български! Оплакали на княза мъката из българско. Той ги изслушал човекът, пък рекъл: „Славяни сме, една кръв тече в жилите

ни, Русия не ще ви остави. Но най-напред вие се вдигнете, та да чуят всички, че българите искат свободата си. Тогава ние първи ще ви се притечем на помощ.”

Сиреч, Русия е с нас! Това ни трябваше да чуем. Като се върнаха четворицата – право у дома. Тоз час решихме, че е дошло време да вдигнем народа.

- А ти така бързо ли им повярва, дядо?

- Повярвах, сине, не само на акраните. Вярвах в Русия, щото знам силата на тия орли. Това не си го чувал, но чуй и го запомни от мен...

Млад бях и буен. Сякаш въжето на шията ми стоеше, та не се стърпях, ами подкокоросах Ивана от Медковец на Кулини и хванахме Балкана. Събрахме юнашка чета за чудо и приказ. А по това време русите идеха. Генерал Дибич ги водеше. Беше лето 1828-мо. Срегнахме братушките край Видин. Тръгнахме с тях, та чак до Едрине. С генерал Дибича се срещам и в бой съм бил с неговите богатири. Видях, сине, какво е това руска сила. Сила ти казвам, не е шега. Планините се свиваха под копитата на конете им... Но не ни било писано тогава да срещнем свободата си. Получиха я братята сърби и гърци, а на нас остана вярата в бъдното, пък и на само това... Решено бе в нашия, Видинския вилает, да делим властта с поганците. Демек, награда за помощта ни... Избраха ни с Ивана за баш кнезове! Него на Лом паланка, а мен на Белоградчишката кааза. С каймакамина станах равен по власт и почит. И пояс ми дадох – от султана дар. Така и аз станах „царски човек” – но на българите защитник. На каймакамина му остана да си гледа тяхната работа само. И в конака на почит бях. Не можеха важни неща без мене да решават. Та и сам камакаминът икрам ми правеше...

Така заживяхме, сине, на една земя, ама нали на два господи се кланяме! То аллаха взе пак да мъти главата на поганците. Размъти ги той, но и нашите не си поплюваха на ръцете... Поразмахаха тук и там гегите,

та на аллаха армаган му пратиха – неколцина правоверни души що християнския отец от Мехмедовци се опитали да яздат. Де само това да беше? Понадигнаха се нашенци, пък все за дядо Ивана почнаха да хортуват – сиреч, там е надеждата ни, от там чакат слънцето да огрее... Кога ги спохождах по селата, все за русите ме питаха, за генерал Дибича и юнаците му! А то наистина така ни било писано, сине, та кой друг, ако ли не брат на брата ще да помогне. Трябваше само да се запали факелът... Благослови този огън сам князът на Русия и то в светата Атонска обител, дето отца Паисия историята ни създаде, та да не се срашим, а да сме горди с туй българско име.

А нас ни благослови отец Серафим в светата Раковишка обител! Зима беше. Януарски сняг фучеше из полето и поклащаше голите букаци в Балкана. Но манастирските комини пушеха като на Богоявление. Беше пак празник – най-светлият що от пета века са имали българите. Събрахме се люде от близо и далеч. Дойдоха и пратеници на княз Александра от Сърбия. Сам генерал Дюхамел, що командваше руската армия отвъд Дунава, свои офицери ни прати. Бяхме и тримата кнезове – Петко паша от Видин, Иван Кулин от Лом и аз от Белоградчишката кааза.

Пищеше виелицата и брулеше всичко по пътя си, но калугерите на Серафима вардеха... Закътали под дългите кожуси старите шишанета, та пиле да беше, пак нямаше да прехвъркне.

Благослови ни отец Серафим и се започна великото дело. Колцина люде бяхме, а за велики дела хортувахме. Не беше шега работа, главата в торбата си сложихме и на султана кюляфа му скроихме...

И клехме се, сине, но то не беше клетва като другите, а цяло заклинание. Не бяхме се събрали хайдутлук да правим, тоя или оня душманин да сандардисаме. За дело велико се хортуваше зад манастирските зидове, що през вековете опазиха българското. За славата и величието на България и най-вече за нашата си, българската свобода, се бяхме събрали на това свято място. Как щеш го наричай – съзаклятие, не

малко ще да е – то цял парламент си беше и то Първия, що реши да вдигне народа за свободата му!

- Че то свободата, дядо, не е лъжица за всяка уста... Малко ли мекерета продадоха душите си на турците?

-Всяко стадо с мършата си, та да има с какво да облажат мустаци чобаните... Но като погледнеш, стадото си е стадо и то харно, накъде го поведеш, натам и ще иде. Та и с народа е така, сине, впрегнеш ли го – ще тегли хомота, но вземеш ли свободата му – по-добре не му излизай насреща.

- Затуй ли вдигнахте българина, с гол кривак полумесеца да сваля?

- Вярно е, кривациите дрянови бяха, но здрави ръце ги въртяха и една дряновица, колкото цял погански топ струваше. То топовете им едни такива, охтичави, паче стрелят, а грачат само да плашат гаргите. Но сила българска им идеше отсреща, и то не каква да е, а цял един народ е това и той за свободата си тръгнал. За него няма крепости, няма сила,

която да му се опре. За да срине туй робско тегло, що от векове тегли, с голи ръце готов е земята да обърне, но свободата си да върне.

- И вие се решихте на това свято дело? От сух кладенец вода да измъкнете, та да измие старите рани, дето още от Страцимира кървят по тази наша земя българска...

- Велико бе делото ни и свято. Целунахме револвера и кръста, що в ръцете си държеше светия отец Серафим. Връщане назад нямаше! Или свободата си щеше да срещнем, или пък да положим кости на тая изстрадала земя българска. Та да я вдигнат по-високо към слънцето, че така да могат тия след нас по-лесно да огреят земята ни – сиреч, свободата да стигнат. Малцина бяхме тогава, погледнеш шепалюде, но като гръмна сред манастирските зидове онай клетва юнашка, що пет века се е таила в сърцата ни, ехото и планината щеше да обърне. Така се беше стаила тая мъка и сила българска.

- Разбирам те, дядо, клехте се, но кой ви на борба беше научил?

- Борба без клетва не може! То от хайдутлука още останало... Съберат се колцина юнаци, па хванат балкана, за честта си да мъстят, закрилници на добрите люде да станат. Знам я аз тая, от тези гърди и такваз клетва е ечала, но всяко нещо с времето си. С хайдутлука империята не ще да катурнем... Турчулята трябваше в дън земята да натикаме, че туй чуждо семе мърсува земята ни. А земята, сине, виждаш я, бисерна огърлица да беше, такава хубост пак не може излезе насреща й. Я погледни небето, пък върни очи на земята ни, та я огледай тук от високото... Виждаш ли тези скали? Луната и тях упоила като стражници на поста си во веки да стоят. Що ли таят в себе си? Виж ги, цял град от хора, зверове, та барабар с тях и крепостите... Не ги оставяй сами, сине, навещавай ги. Те на нас ни бяха силата, в тях ни беше вярата. Хортувай си с тях вечер щом слънцето потъне в огненото було на Ведерника, а звездите зацъкат по небето и го подпалят цялото. Тогаз, изгрее ли луната, тръгни в лъчите й към тези скали и знай, че те ще заговорят с

тебе. Туй е цяла история... То и на хайдут Велко духът му тук ще е някъде. Де да знаеш какъв юнак беше?

- Чувал съм, дядо, за него. Но вгледай се в тази скала що издига снага над калето...

- Що за чудо ми показваш, сине? Та туй цял Велко, на камък превърнат! Сполай, юначе, стой си тук и пази людете, та тая крепост, що си надвиснал над нея, да бъде винаги българска...

- За манастира ни беше думата, дядо, и клетвата що дадохте там.

- Заклехме се, сине! Двеста тридесет и двама люде бяхме тогава. От преде им, до отца Серафима, застанахме тримата кнезове: паша Петко, Иван Кулин и аз. С юнашките дрехи, що с тях генерал Дибич срещах, се бях пременил тогава. Паче зарад тях мен войвода направиха. Така че станах не баш кнез, а баш хайдутин на каазата... На турчурята чок селям им правих, а тайно у дома наточвах сабята си и фишеците с барута ундурдисвах. Но за това после...

По военните работи капитан Кръстю си беше сайбията, че той е военен чияк. Най-напред да нападнем Лом паланка решихме, че там

турчулята са хем малко, хем от страх сънят си не знаят. Чуют ли, че нещо ще да става, грабват харемите и в гемиите по Дунава. Иди ги стигни, ако можеш. Но на нас това ни и трябваше. Докато юнаците на кнез Ивана

довтасат с ломските топове, нашите люде трябваше да загънат калето от всички страни. Заедно трябваше да ударим тази крепост, що българите съградихме, а на нея останаха само фесове да стърничкат. Вземем ли крепостта, оставаше голямата работа – да утроим силите си и към Видин, при паша Петко, че там „Баба Вида” е най-яка, и най-много са душманите. А развеем ли там байрака – хей ти Дунава, хей ти Европата! Да чуят всички що сме сторили, та това царство, що последно се даде на турците, царството на Страцимира, да тръгнат отново юнаците, та цяло българско да си върнем, че си е наше, откакто Аспаруха още благослови тази свещена земя и създаде държавата ни.

- Прав си, дядо. След теб се родиха много юнаци, които все в стъпките ти вървяха, за да доведат докрай делото, на което ти първи пося семето. И тях ги помни народа – Раковски, дякона Левски и Ботев...

Единият на борба народа учеше, другият за нея ги готвеше, а третият с огнени думи поведе юнаци за свободата на милото ни отечество, че го накрая в голямото чело куршум прониза, но умря „сиромашът за правда, за правда и за свобода”...

А теб, дядо, май са те позабравили? Вярно е, че голямата улица в Белградчик твоето име носи, виж и на паметника на първо място си ти. Но най си в сърцата на тези, що в тях твоята кръв още кипи...

И на лозето къщата си е същата, както си я оставил. Само счупените керемиди подменят, за да не я рушат дъждовете и тя стопанина си да дочака... А знаеш ли колко деца са в нея израснали? Знам го по мене си... От как се помня все за тебе са ми хортували... Така е, дядо, едни умираха, други се раждаха и всеки оставяше на другите това, що е за тебе научил.

- Ех, синко, де да можех да огледам всичко, що съм на тази земя оставил? Слушай ме, сине, пък после разправай там на лозето. Но да не забравиш да напалиш огъня от лозинето сам, че то свети като луната и съчките ми свистят като свинеца. Та казваш и лозето е останало и виното

в големите бѣчви стои. Колко юнаци да знаеш с туй вино са си накваждали мустаците? То и коренът им такъв, добър е, отколе все юнаци ражда... Я виж тия канари що са се стаили в долината. То и юнаците ни са като тях – камък да стиснат, вода ще пусне...

За туй от мене запомни: на голямо дърво не се качвай, че то е с як дънер, но сам, та задуха ли севернякът, превива клоните, разкъртва земята и го изтръгва от корен. Виж лозето е друго нещо. Загрубяват ластарите, пълнят със сока си гроздето, а след година изсъхнали по плетищата са най-добрия огън за лозарските седенки. Заслушаш ли се в песента на лозницата що догаря в огъня, ще чуеш шепотът дето иде от далеч, съхранен в пъновете на старите лози. Не само тежко вино са изтакали от земята ластарите, но и за черна мъка, за бунт и свобода са хортували юнаците, дето с туй вино още от люлката са били закърмени. То туй и в живота е – с хляба и виното почва, а кога човек си тръгне, пак

погача ще разчупят на гроба му и не с друго, а с вино ще да прелеят. Затуй е останало отколе в дома ни бълчите да не пресъхват, че там е и силата и вярата в рода ни български, дето само юнаци ражда...

Но сполай, сине, и не забравяй дядо си! Моята кръв тече в жилите ти! Юнак бъди ми, здрав и силен и с ума си хортувай, кога решиш нещо да сториш, че от там ни идва силата, ако и да сме мъже като канари... То силата е отколе в рода ни, но с нея планината не ще я поместиш. За такваз работа ум трябва, ум, сине – имаш го и не го изгървай... Кога тръгнахме крепостта да багисваме, дрянотици въртяха акраните, че джепане не достигаше, но сполай и на тях! Един кривак, колкото цял погански топ чинеше, щото здрави ръце и юнашко сърце го въртяха...

С пълно сърце си отивам и те оставям на тая земя хубава, нея да пазиш, момчето ми. Я погледни, че зорницата иде и мен с месеца да прогони се тъкми.... Хайде, сбогом, момчето ми, и те заклевам да знаеш,

че тая земя е да ражда хляба, живота и виното, та да има по нея радост, щастие и хубост. Пазете я, сине, като очите си, та во веки веков да бъде българска. Догде слънце над нея грее, тя да дарява живот и радост и юнаци като тебе! Амин!

... Зорницата вече поглъщаше нощта, когато си тръгнах от крепостта, погълнат в мислите и светите думи български на моя працядо баш кнеза на Белоградчишката кааза Цоло Тодоров.

... Седях като занемял на мястото си, заслушан в думите му легенди, защото всичко това беше самата истина...

БЕЛЕЖКИ

1. Този разказ е публикуван през 1990 г. на руски език в българо-съветското списание „Дружба”, излизащо в 120 хиляден тираж. Това е първата му журнална публикация.

Research

160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850-2010

**ПЪРВОТО ЛИТЕРАТУРНО
СВИДЕТЕЛСТВО ЗА
БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ –
СКЕНЕ (1854 Г.)**

Б. В. ТОШЕВ

Abstract. The first evidence in literature for the Belogradchik uprising in 1850 can be found in James Henry Skene's book "The Danubian Principalities, the Frontier Lands of the Christian and the Turk", published in London in 1854 (there exists an earlier edition (1853) with a slight change in the book title). Skene visited Belogradchik several days after the suppression of the revolt and his observations and impressions are described in the book. It is strange that Skene's book has never been cited in the literature about the Belogradchik uprising.

Keywords: Skene, Belogradchik, 1850, Belogradchik uprising

Увод

Белоградчишкото въстание от 1850 год., известно още като Видинско въстание или Въстанието на селяните от Северозападна България е документирано сравнително добре в научната литература. Поне три са основните литературни източници (Маринов, 1890; Димитров, 1896; Тодоров-Хиндалов, 1926). В най-голяма степен са използвани изворни документи в книгата на Страшимир Димитров (1972) „Въстанието от 1850 година в България”. Тези съчинения, с претенции за научност, обикновено не обръщат особено внимание на книгата на белоградчишкия гражданин Киро Панов, представена и в настоящата книжка на сп. „Венец” (1937, 2010). Тази книга е подготвена по поръчение на Комитет „1850 лето”, с първо издание още в 1911 год., и по същество представлява компилация на устни истории на възрастни по това време белоградчичани – участници във въстанието или техни роднини. Поради отдалечеността на събитието от времето на публикуване на „Материалите”, при несъмнената добросъвестност на автора, достоверността на част от описаните факти действително би могло да се постави под известно съмнение.

Белег за Белоградчишкото въстание има и в съвременната литература. Например особен интерес представлява статията на Pinson (1975), където Нишкото (1841 год.) и Видинското (1850 год) въстания са разгледани в контекста на опитите за реформа в Турската империя в периода 1839-1856 г.г. Реформите на Султан Абдул Меджид са широко обсъждани в цивилизационния свят като усилие да се осигури равнопоставеност на народите в многонационалната Турска империя. Намеренията очевидно са добри, но действителността по места е останала друга – жестока и непоносима, каквато е било и по-рано, въпреки че в местното самоуправление са участвали и представители на на различните народности. В скорошно изследване на Saracoglu (2007),

например са посочени имената на немалко българи¹⁾, Цанко, Марин, Христо, Яко, Тодор, Тасо, Цако, Зайко, Петко, Ангел и др., които продължително са избирани и участвали в решенията на окръжния съвет във Видин.

И в широката публика, и в историческите публикации, особено тези с идеологическа обремененост, въстанието от 1850 год. очевидно е подценявано. Докато Априлското въстание от 1876 г. се разглежда като един от върховете на българското национално-освободително движение, то Белоградчишкото въстание, което най-често не се и нарича така,²⁾ обикновено се поставя в групата на хаотичните и социално-икономически обусловените протестни селски движения и бунтове (Кепова, 1948). Разбира се стопанските проблеми, свързани с непосилни данъци и други тегоби, не са за пренебрегване и могат да предизвикат широко недоволство, което в най-общ план наскоро бе показано от Burg (2004). Впрочем в книгата на Burg има и подробно описание на събитията в Белоградчик през 1850 г., но това описание страда от известна едностранчивост, защото е построено само върху един единствен литературен източник (MacDermott, 1962).

Настоящата статия предлага описание на първото литературно свидетелство за събитията в Белоградчик през лятото на 1850 г. James Henry Skene, по-нататък Скене, е посетил Белоградчик в първите дни след потушаването на въстанието и е имал възможност да разговаря както с турските власти в града, така и с пострадалите белоградчишки граждани. Тези разговори и впечатления подробно са описани в книга, издадена в Лондон през 1854 г. (Skene, 1854). Белоградчишката тема е анализирана в глава XI на книгата (сс. 242-274): Turkish Officers – Hussein Pasha – Austrian Vice-Consul – Russian Intrigues – Metropolitan Bishop – Divan Effendi – Polygamy – Greek Slave – Arabs – Gipsy Encampment – Aktshar – Late Disturbances – Belgradjik – The Mudir –

Maruf Aga and the Arab – Ismael Pasha – The Sultan and the Tzar – Russian Quarantine at Calafat – Return to Bucharest. Изглежда странно, че тази книга никога не е била цитирана в литературата по въстанието от 1850 г. А разказът на Скене би трябвало да си приема с голямо внимание, защото носи белезите на достоверността, тъй като фактите, които се представят, са се случили непосредствено преди описанието им.

Скене и неговата книга

Скене е между ярките представители на шотландската аристокрация с родословие, познато в най-големи подробности (Skene, 1887). „Скене” означава „нож, кама” и тази кама на първия Skene е станала фамилно име на всички следващите представители на този знатен и особено важен за Шотландия и Обединеното Кралство род.

Джеймс Хенри Скене е син на James Skene of Rubislaw (1791-1864), известен днес като близък приятел на Sir Walter Scott, притежател на имението Rubislaw, член на Кралското дружество (Royal Society), уредник на неговата библиотека и музей, член на Антикварното дружество, автор на много красиви акварели (повече от 500), владеещ свободно френски, немски и италиански. Rubislaw днес е в чертите на Абердийн – много красиво място със старите си къщи от гранит, добиван в известната кариера Rubislaw, сега превърната в езеро.

Авторът на книгата, която ни интересува, е роден на 3 март 1812 г. в Inverie. Военната му служба е преминала в Гърция в 73-и полк. През 1832 г. Скене се е оженил за Rhalou, дъщеря на Jakovaki Rizo Rangabe, глава на стара и влиятелна фанариотска фамилия. Тогава Скене е започнал службата си лорд Стратфорд (Lord Stratford de Redcliffe), английски посланик в Константинопол. За заслугите си по време на Кримската война (Skene³⁾, 1883) Скене е назначен за вице-консул в

Цариград и след това – за генерален консул в Алепо (Aleppo), Сирия, където през 1880 г. се пенсионира.

Ножът на първия Скене (Skene, 1887)

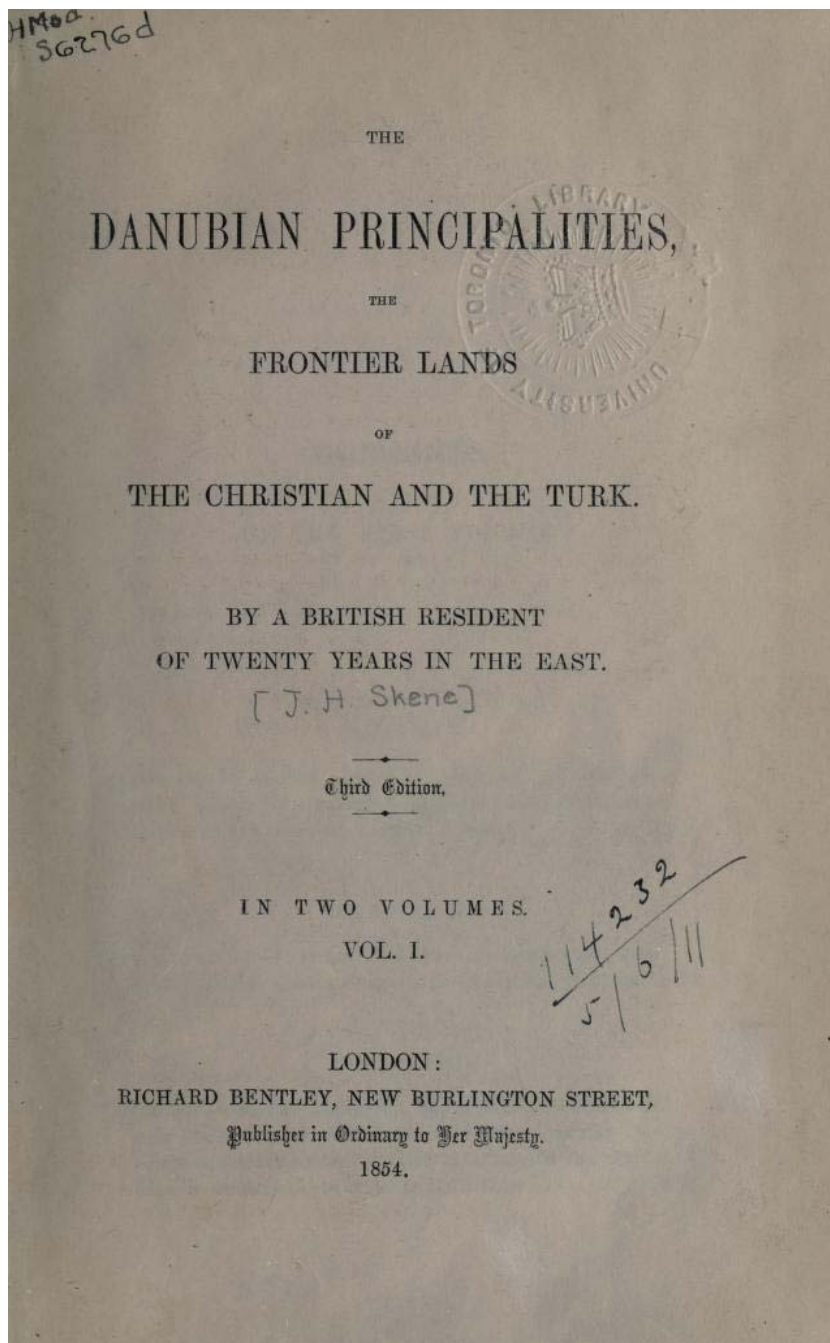

Каруерана Rubislaw (The Illustrated London News, 1862)

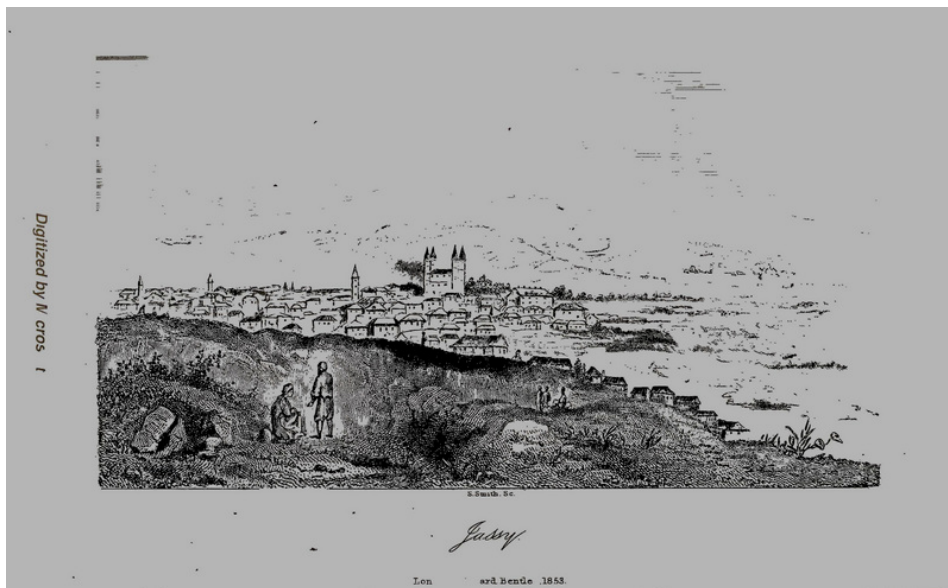
Rubislaw – гранитният град днес

Джеймс Хенри Скене е починал на 3 октомври 1886 г. в Женева, оставяйки след себе си 7 деца.

„Дунавските княжества...”

Идеята на Сkene, че река Дунав е границата между християнската цивилизация и останалия свят е илюстрирана още в началото на книгата с една забележителна и заредена с красноречиви внушения собствена илюстрация. Ето я:

Границата

Посещението на Сkene в Белоградчик

Среща с мюдюрин на града

Слуховете, най-често преувеличени, се разпространяват бързо. Във Влашко и във Видин всички са говорили за клането в Белоградчик. Сkene е получил разрешение да провери на място как стоят нещата. Че Сkene е говорил свободно гръцки и турски, е вън от съмнение. Вероятно Сkene е разбирал и българската реч в някаква степен, но това не е особено важно, защото при своите пътувания той е придружаван от някой си Петър, когото е използвал като преводач.

Всички пътешественици, посещавали Белоградчик, са оставали очаровани от неговите красоти. Сkene описва първата си среща с Белоградчик по следния начин:

[C]лед стръмно изкачване стигнахме върха с една редица скали, от които Белоградчик [Belgradjik] се виждаше като на длан с неговата крепост с надвиснали скали и белите му къщи и минарета, струпани наоколо. След дълго спускане влязохме в града, в чиито околности имаше на бивак два ескадрона редовна войска - драгуни с пики, изпратени тук да патрулират. Заведоха ме в къщата на мюдюрина.

Описанието на срещата с мюдюрина и проведеният разговор са описани от Skene подробно и заслужават внимание, защото в този текст пропадта в мисленето и светоусещането на западния и източния човек се очертава много ясно.

[T]ой беше възрастен човек, облечен със старите турски дрехи, здрав, добродушен и с чувство за хумор; запознат с правилата на гостоприемството, защото за мен бе приготвена банята за освежаване след пътуването и ме чакаше после добра вечеря.... След вечерята мюдюринът ми представи своята версия за случилото се... Моят любезен домакин ми зададе много въпроси относно Англия и между другото ме попита дали моите сънародници някога проявяват недоволство и пишат петиции срещу бремето на данъците, които трябва да плащат. Аз му казах, че това се случва често.

„И колко хора се обединяват от такава цел?, попита той.

„Петициите често се подписват от стотици и хиляди хора”, отговорих аз.

„Стотици и хиляди!”, той се учуди. „И какви въоръжени сили вашата кралица праща срещу тях?, попита той.

„Никакви!”, казах аз.

„Невъзможно!”, вие се шегувате.

„Е, има няколко полицаи да поддържат ред на улицата.”

„Чок шей!”, той възкликна, много изненадан; „и как са въоръжени?”

„Те носят само по един малък нож, не по-дълъг от фут.”

„Чок шей!” И не ги ли убиват?”

„И косъм не пада от главата им”

„Пек чок шей!”

В битов план интерес представлява и следното описание: един черен слуга е завел Сkene в стаята за нощуване, където е имало един удобен диван с най-високо качество копринени чаршафи, брокатена завивка с подплънка от памук, бродирана със златни нишки, удобна възглавница от муселин с цветя от разноцветна коприна по краищата и тънка копринена мрежа срещу досадни насекоми.

Среща с пострадалите белоградчичани

Сkene заедно с Петър без никакви ограничения са имали възможност да посетят българския квартал на Белоградчик. Първото, което са научили, че убитите са 12, а не 200, както се е говорило във Видин. Това сведение е дошло от жена, която е стояла до вратата на своята скромна къща. Тя е казала, че нейната фамилия е между най-пострадалите. „Щом аз седнах на малко столче в почти празната стая, стаята се изпълни със съседни – мъже, жени и деца, които искаха да разберат какво чужденецът иска от тях; и да използват шанса да кажат какво се е случило в техния град преди три седмици”.

С пристигането на бандата на Маруф ага 12 християни са били убити. Четирима турци са били убити от пушечни изстрели, дошли от прозорците на някои къщи. Дюкяните веднага са били разграбени и загубите се оценявани на 600 000 пиастра. Част от силите на Маруф ага са отишли в крепостта, а друга част се е заела с преследването на селяните, които преди това са били обкръжили града и които при приближаването на Маруф ага са се разбягали. В книгата на Сkene се посочва, че тези селяни са били главно от селата, означени като Ghirza, Racovitza [Раковица], Bercovza и Calla [Салаш ?].

[Ж]ената ... разказа своята история. Нейният съпруг е бил един от най-богатите граждани на Белоградчик – търговец на тютюни; когато комендантът на крепостта е видял трупащите се селяни около града, го е повикал заедно с други шестима от богатите притежатели на магазини, за да му кажат мотивите за това движение. Те не са знаели нищо и не са могли да му дадат никаква информация. Той тогава ги е задържал като заложници и е съобщил в града, че ще бъдат убити, ако се появят симптоми на бунт. Няколко дни е било разрешено на децата им да им носят храна и тези деца са видели бащите си с оковани ръце и крака. С пристигането на Маруф ага достъпът до арестуваните е бил прекратен.... По-нататък жената каза, че нейният по-възрастен син, млад мъж около двадесетте, е бил на двора, когато пристигнала ордата на Маруф ага. Един от яздещите турци му казал, че иска да му гостува. Българинът му казал, че е добре дошъл и държал коня, докато турчинът слезе от него. Войникът извадил пищов от пояса си и при влизането в къщата стрелял в главата на българина. Заведоха ме да видя кръвта по пода, която не чистят, за да се покаже на съдебните органи. Главорезът тогава извадил ятагана си и нападнал най-малкия син – десет годишен малчуган и аз видях дълбок белег на главата му. Животът на детето запазил феса му,

който аз видях разсечен на две. Майката на търговеца, възрастна седемдесет годишна жена, ми показва дълбоката си рана от промушване със същия ятаган. После заптието е взело от къщата всичко, което му харесало, и си отишло.

Съдбата на задържаните в крепостта белоградчишки първенци

Скене пише: „описанието на града и неговият чудноват и нереален декор от скали забавиха отпътуването ми с половин час”. На около миля в западна посока Скене и спътниците му са били застигнати от четирима българи, търсещи среща с чужденеца. Един от тях е бил свещеник с голям обществен авторитет, а друг – син на един от задържаните в крепостта белоградчишки първенци. Тяхната цел е била да хвърлят светлина върху съдбата на арестуваните в крепостта.

[Т]е казаха, че в деня на пристигането на Маруф ага, се е случило да бъдат в гората на хълма, близо до вратата на крепостта. Чувайки изстрели в града, те останали там, за да се предпазят от опасност. Те видели Маруф ага и арабинът със спътниците си след клането да влизат в калето и се прикрили зад едни храсти. След около час седмината затворници... били изведени със завързани ръце и вързани за поясите им към едно сливово дърво, което българите ми показаха от мястото, където се намирахме. Тутакси едно заптие ги е промушило с ятагана си и е замъкнало телата им до близките храсти, където трима от тях били обезглавени; група заптиета на коне с главите веднага тръгнали за Видин. Един от свидетелите каза, че пашата е дал бакшиш, подарък, от 2000 пиастра на приносителите на трите глави, но другите го прекъснаха да не говори неща, които не е виждал. Същият българин каза, че той с един друг след няколко дни пак е отишъл на мястото и видял глутница кучета да разкъсват телата. ... Посоченият бакшиш от 2000 пиастра е

съвсем несъвместим с характера на Зия паша, така че това твърдение не е за вярване.... но Мануф ага и арабинът не са хора, които биха пощадили някого.

И на това място в книгата Скене не се въздържа да изрази възхищението си от белоградчишкия край. „Продължихме пътуването си през най-красива и разнообразна местност – гори и обработени полета се редуват едни след други, хълмове и долини, брулени от вятъра, и потоци, подхранвани от дъждовете, втурващи се стремително към Дунава”.

Заклучение

Достойнството на посочените описания е в тяхната близост по време до събитията, за които тече този разказ. Затова направените твърдения носят белезите на достоверността в по-голяма степен от късните устни истории, представени след десетки години, когато споменът на разказвачите за случилото се е от втора ръка или вече е излинял или деформирал. Несъмнено Скене е голям познавач на турската тема, което се потвърждава и от други негови публикации (Skene, 1851; Skene, 1853). Ето защо препратките към неговите текстове за състоянието на Отоманската империя в средата на XIX век, и в частност за Белоградчишкото въстание, не са загубили значението си и днес.

Внимателният читател и познавач на литературата за Белоградчишкото въстание сигурно е забелязал, че някои от представените тук описания показват отклонение от общоприетото за случилото се в Белоградчик през 1850 г. Някои от описаните персонажи навярно едва ли вече би могло да бъдат идентифицирани. Кой от седмината съзаклятници, чийто имена разбира са добре известни, е бил

едър търговец на тютюни? Кой са съпругата, майката и синовете на този човек? Кой са свещеникът и синът на един от задържаните, които са се срещнали със Скене, за да му разкажат какво са видели в деня на посичането на седмината лични белоградчичани. За всички това *историята мълчи*, както навярно би се изразил нашият бележит съгражданин Киро Панов.

БЕЛЕЖКИ

1. Би било интересно по-внимателно да се прецени дейността на тези българи в турската администрация, както и да се проучи съдбата им след Освобождението.
2. Справедливо е въстанието да се означава като „Белоградчишко”. Първо – инициаторите, съзаклятниците, ръководителите и участниците в голямата си част са от Белоградчик и Белоградчишко, и второ – ходът на въстанието недвусмислено показва, че успехът или неуспехът на въстанието в най-голяма степен зависи от това, което се случва в и около Белоградчик.
3. Авторът, William Forbes Skene, е внук на James Henry Skene.

ЛИТЕРАТУРА

Димитров, Г. (1896). *Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Част II*. София: Търговска печатница.

Димитров, С. (1972). *Въстанието от 1850 година в България*. София: Изд. БАН.

Кепова, И. (1948). *Селски бунтове*. София: Народна просвета.

- Маринов, Д. (1890). Политически движения и въстания в Западна България (Видинско, Ломско, Белоградчишко и Берковско). *СбНУ*, 2, 77-84.
- Панов, К. (1937). *Материали по Белоградчишкото въстание*. Белоградчик: Стамен Каменов
- Панов, К. (2010). Материали по Белоградчишкото въстание. *Венец*, 1, 13-41.
- Тодоров-Хиндалов, В. (1926). *Принос към българската история. Видинското въстание през 1850 г. Новооткрити документи*. София.
- MacDermott, M. (1962). *A history of Bulgaria 1393-1885*. New York: Ferederick A. Praeger.
- Pinson, M. (1975). Ottoman Bulgaria in the first tanzimat period – the revolts in Nish (1841) and Vidin (1850). *Middle Eastern Studies*, 11, 103-146.
- Saracoglu, M.S. (2007). *Letters from Vidin: a study of Ottoman governmentality and politics of local administration, 1864-1877*. Columbus: Ohio State University.
- Skene, J.H. (1851). *The three eras of ottoman history; a political essay on the late reforms of Turkey considered principally as affecting her position in the event of a war taking place*. London: Chapman & Hall.
- Skene, J.H. (1853). *Anadol; the last home of the faithful*. London: Richard Bentley.
- Skene, J.H. (1854). *The Danubian principalities, the frontier lands of the Christian and the Turk. In two volumes. Vol. I*. London: Richard Bentley.
- Skene, J.H. (1883). *With Lord Stratford in the crimean war*. London: Richard Bentley & Son.

Skene, W.F. (1887). *Memorials of the family of Skene of Skene. From the family papers with other illustrative documents.* Aberdeen: New Spalding Club.

✉ Professor B.V. Toshev,
University of Sofia,
1 James Bouchier Blvd.,
1164 Sofia, BULGARIA
E-Mail: toshev@chem.uni-sofia.bg

Research

РЕКА С ИМЕТО “БЪЛГАРИЯ”

Йордан ТАБОВ

Abstract. In many old books, maps and documents of 17th - 20th c. one can see the name “Bulgarian Morava” for the river, which is known today as “South Morava”. Surprisingly, in several maps from 17th and 18th c. we find another name of the same river - “Bulgaria”. Some fragments of such maps are presented in this article along with the hypothesis that formerly “Bulgaria”, “Morava”, “Golema” (“Great”) etc. are the names of different parts of the present river of Morava.

Keywords: geography, rivers’ names, old maps, Bulgarian Morava

Макар и като че ли обречено на забрава, “старото” име на река Южна Морава – “Българска Морава” – все още се среща в стари книги, справочници, географска литература. Знае го и част – като че ли все по-намаляваща – от българската интелигенция. Знаят го без съмнение и

историците, които изучават българската история от XIX век – то присъства в документи, с които работят.

За “Българска Морава” пазят “спомен” географските карти от миналите векове: започвайки от втората половина на XVII в. и до средата на XIX в., свързаното с България име на днешната “Южна Морава” присъства на почти всички достатъчно подробни карти, на които е изобразена самата река. Внимателният им преглед обаче ни поднася една несъмнена изненада: наред с “Българска Морава” като име на реката се използва и названието “България”.

По-надолу са представени фрагменти от 6 карти с реката “България”, като се започне с последната по време на отпечатване и последователно се премине към по-стари и по-стари, до най-старата – от 1687 г.

Предложена е и хипотеза за промените в названията на реките Южна и Велика Морава през XVI-XVIII вв.

1. Карта, съставена след 1770 г.

(Название: “Ново и точно начертание на Трансилвания, Молдавия, Влахия и България”. Автор: Тобиас Конрад Лотер. Печатна)

Да разгледаме фрагмента от картата на **Фиг. 1.1**. На него е представена по-голяма част от басейна на р. Морава. В горния му край виждаме река Donau Fl. – р. Дунав, а приблизително от центъра му “нагоре”, на север, до Дунав, е удебелената линия, изобразяваща Morava Fl. - р. Морава. От центъра надолу – на юг – р. Морава се раздвоява: тя е образувана от сливането на две реки, които на картата са означени като Morava sive Bulgaria Fl. – р. Морава или България (р. Морава, т.е., България) и Ibar Fl. – р. Ибар.

Фиг. 1.1. Фрагмент от картата “Ново и точно начертание на Трансилвания, Молдавия, Влахия и България” от Тобиас Конрад Лотер. Реката Ибар отляво и реката “Морава т.е. България” отдясно се сливат и образуват река Морава, която се влива в р. Дунав.

И така, реките Ибар и Морава – т.е. Ибар и България (увеличени фрагменти с надписите на имената им имаме на **Фиг. 1.2 и 1.3**) – се сливат и образуват река Морава (фрагмент с името ѝ е даден на **Фиг. 1.4**).

Река с име Сръбска Морава на картата изобщо липсва. Но името Сръбска Морава присъства на картата – това е название Morava de Servia на друг географски обект (равнина или област) приблизително в центъра на **Фиг. 1.1** и в центъра на **Фиг. 1.2**.

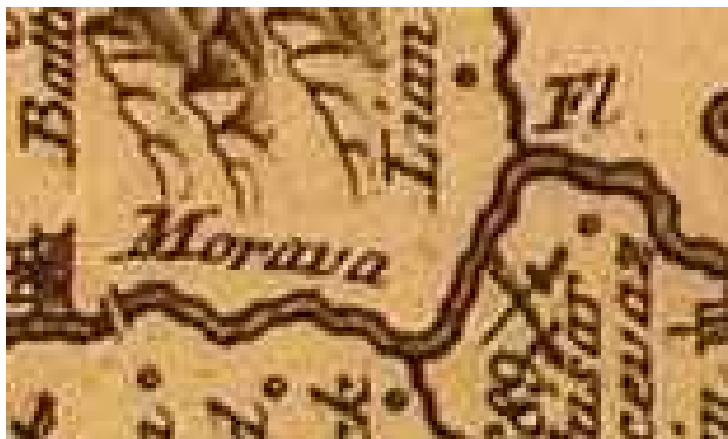

Фиг. 1.2. Увеличен фрагмент от картата “Ново и точно начертание на Трансилвания, Молдавия, Влахия и България” от Тобиас Конрад Лотер. Река Ибар е отляво; точно в център на фрагмента названието Сръбска Морава се отнася не за река, а най-вероятно за равнина.

Фиг. 1.3. Увеличен и завъртян на 90° фрагмент от картата “Ново и точно начертание на Трансилвания, Молдавия, Влахия и България” от Тобиас Конрад Лотер. Покрай реката през средата на

изображението се чете надписът “*Morava sive Bulgaria Fl.*” (“*р. Морава или България*” – еквивалентно на “*р. Морава, т.е. България*”).

Фиг. 1.4. Увеличен и завъртян на 90⁰ фрагмент от картата “Ново и точно начертание на Трансилвания, Молдавия, Влахия и България” от Тобиас Конрад Лотер. Представено е долното течение на река Морава с надписа “*Morava Fl.*” (“*р. Морава*”).

Дори да допуснем, че имаме грешка на картографа, който е пренесъл названието “Сръбска Морава” върху град (може би несъществуващ), фактически установяваме липсата на симетрия в участието на “производни” на етнонимите “сърби” и “българи” в образуването на названията на реките, в крайна сметка образуващи р. Морава. Защото по смисъл “*България*” и “*Българска Морава*” означават различно отношение на името България към реката: в първия случай самата река е България, а във втория реката е “на България”, “българска”. На “Сръбска Морава”, която е “на Сърбия”, “сръбска” е симетрично названието “Българска Морава”, но не и “България”.

2. Карта от 1745 г.

(Название: “Най-нова карта на кралство Унгария и областите, обединени някога с нея като Трансилвания, Влахия, Молдова, Сърбия, Романия,

България, Бесарабия, Хърватия, Босна, Далмация, Славония, Морлахия и Република Рагуза”. 1745 г. Авторы: Райниер и Джосуа Отенс).

На фрагмента от картата на **Фиг. 2.1** е представена по-голяма част от басейна на р. Морава. По средата на горната част на фрагмента дебела лъкатушеща линия изобразява Morava flu. - р. Морава. Приблизително от центъра надолу – на юг – р. Морава се раздвоява: тя е образувана от сливането на две реки, които на картата са означени като Bulgaria sive Morava flu. – р. България или Морава (р. България, т.е. Морава) и Ibar flu. – р. Ибар.

И така, реките Ибар и България – т.е. Ибар и Морава (увеличен фрагмент с надписа на имената “България” и “Морава” имаме на **Фиг. 2.2**) – се сливат и образуват река Морава.

Както и на предишната разгледана карта, река с име Сръбска Морава изобщо липсва, а вместо това Сръбска Морава е название на град Morava de Servia приблизително в центъра на **Фиг. 2.1**.

3. Карта от 1738 г.

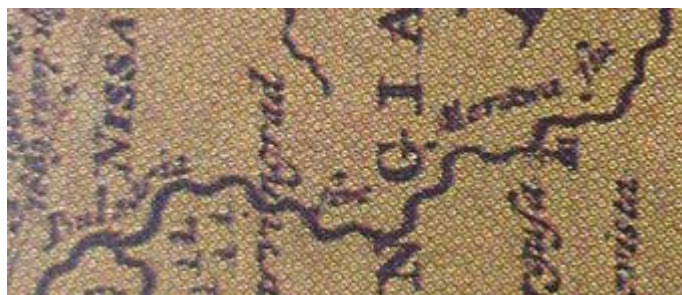
(Название: “Нова карта на Босна, Сърбия, България, Романия и Гърция”.

1738 г. Автор Йоханес Рателбанд)

На фрагмента от картата на **Фиг. 3.1** е представена по-голяма част от басейните на две реки, които на картата са означени като Bulgaria als Morava fl. – р. България или Морава (р. България, т.е. Морава) и Ibar flu – р. Ибар. От своя страна Ибар е образувана от сливането на реките Sitniza (Ситница), Rasca (Рашка) и Pingo (Пинго).

Фиг. 2.1. Фрагмент от “Най-нова карта на кралство Унгария и областите, обединени някога с нея като Трансилвания, Влахия, Молдова, Сърбия, Романия, България и Бесарабия” от Райниер и Джосуа Отенс. Реката Ибар отляво и реката *Vulgaria sive Morava* – “България т.е. Морава” – отясно се сливат и образуват река Морава, която се влива в р. Дунав.

Фиг. 2.2. Увеличен и завъртян на на 90⁰ фрагмент от “Най-нова карта на кралство Унгария и областите, обединени някога с нея като Трансилвания, Влахия, Молдова, Сърбия, Романия, България и Бесарабия”. Авторы: Райниер и Джосуа Отенс. Покрай линията на

реката се чете надписът “*Bulgaria sive Morava Flu.*” (“р. България или Морава” - еквивалентно на “р. България т.е. Морава”).

Фиг. 3.1. Фрагмент от “Нова карта на Босна, Сърбия, България, Романия и Гърция” от Йоханес Рателбанд. Река Ситница (*Sitniza fl.*), изобразена в горния ляв ъгъл, се слива с р. Рашка (*Rasca fl.*, долу в ляво) и се образува реката Ибар (*Ibar fl.*), която минава през град Ибар. В дясната страна на фрагмента покрай линията на река четем надписа *Bulgaria als Morava fl.* (“р. България или Морава”); тази река се слива с река Ибар, образувайки река Морава, чието название е останало извън фрагмента.

разгледана в § 1. Това дава възможност да съкратим нашия анализ, като повторим само най-важните детайли.

Фиг. 4.1. Фрагмент от “Нова и акуратна карта на Трансилвания, Молдавия, Влахия, България” с автор Матеус Зойтер (1678-1757). Малко над центъра на картата вляво се чете “Morava de Servia” (“Сръбска Морава”, “Морава на Сърбия”), а покрай левия ръкав на реката отгоре надолу – “Morava sive Bulgaria” (“Морава, т.е. България” – еквивалентно на “Морава или България”); вж. и **Фиг. 4.2.**

И така, реките Ибар и Морава – т.е. Ибар и България (увеличени фрагменти с надписите на имената им имаме на **Фиг. 4.1** и **4.2**) – се сливат и образуват река Морава. На картата те са означени като Ibar Fl. – р. Ибар и Morava sive Bulgaria Fl. – р. Морава или България (р. Морава, т.е. България). И тук река с име Сръбска Морава няма, а вместо него има град Morava de Servia малко над и вляво от центъра на **Фиг. 4.1.**

Фиг. 4.2. Увеличен и завъртян на 90° фрагмент от “Нова и акуратна карта на Трансилвания, Молдавия, Влахия, България” от Матеус Зойтер (1678-1757). Покрай разположения отгоре ръкав на реката се чете “Morava sive Bulgaria” (“Морава, т.е. България” – еквивалентно на “Морава или България”).

И тук е добре да подчертаем липсата на “симетрия” – Сърбия и България се свързани със съответните “Морави” по различен начин.

Написаното на картата “Morava sive Bulgaria” – означава “Морава, т.е. България” и показва, че за М. Зойтер (а вероятно и за повечето от използвалите неговата карта) *тази част на река Морава има две еквивалентни имена: “Морава” и “България”*.

Фактът, че една от големите реки в центъра на Балканите е била наричана “България”, е много важен, затова ще се върнем към него по-надолу.

5. Карта след 1700 г.

(Название: “Нова и точна карта на кралство Унгария”. Автор: Гийом дьо Лил (1675-1726))

Фиг. 5.2. Завъртян на 90° фрагмент от „Нова и точна карта на кралство Унгария” от Гийом дьо Лил (вижте и **Фиг. 5.1**). Покрай реката отляво надясно се чете Morava (Морава), след няколко сантиметра Bulgarie (България), след това по един от притоците отново Morava R. (р. Морава).

На **Фиг. 5.1** е представен увеличен фрагмент от „Нова и точна карта на кралство Унгария”, а на **Фиг. 5.2** – друг увеличен фрагмент, който е завъртян на 90°. По средата на картата на **Фиг. 5.1** (и в ляво на **Фиг. 5.2**) покрай реката отгоре надолу се чете Morava (Морава), след няколко сантиметра Bulgarie (България), след това по един от притоците отново Morava R. (р. Морава). Надписът “р. Морава България Морава” дава основание – както и в случаите с предходните карти – “България” да се разбира като име на реката, което е равносилно (макар и различно по смисъл!) на “Морава”.

В същото време малко вляво и над центъра на **Фиг. 5.2** виждаме Morava de Servia – Сръбска Морава. За разлика от някои от предишните карти тук то не е свързано с разположен до него град, а е съгласувано с линията на реката. Затова въпреки че след него няма означението R. за река (може би поради пропуск на гравьора), естествено се възприема за нейно (на реката) име.

Все пак се оказва, че в картата на д-р Лил за “двете Морави” са използвани макар и подобни, но все пак различно “съставени” названия: едното е “Сръбска Морава”, а другото – “Морава България”. Или, другояче казано, връзката на “Сърбия” със “Сръбска Морава” е различна от връзката на “България” с “българската река” Морава.

6. Карта от 1687 г.

(Название: “Карта на Дунав от Белград до Черно море”. Автор: Джакомо Кантели да Виньола)

Фиг. 6.1. Завъртян на 90° увеличен фрагмент от “Карта на Дунав от Белград до Черно море” (1687 г.) от Джакомо Кантели да Виньола. Горедясно покрай очертанието на река четем *Morava Serbia fl.* (т.е. река Морава Сърбия), а долу вляво - *Morava Bulgaria fl.* (т.е. река Морава България); вж. и **Фиг. 6.2** и **Фиг. 6.3**.

Това е последната от включените в настоящото изследване карти с “река България”. Три фрагмента от нея са представени на **Фигури 6.1 – 6.3**.

Тук названията на «двете Морави» са *Moraua Seruia fl.* (т.е. река Морава Сърбия) и *Moraua Bulgaria fl.* (т.е. река Морава България). Те дават възможност за различни интерпретации: и като «Сръбска (съответно Българска) Морава», и като «Морава – Сърбия» (съответно «Морава – България»).

Фиг. 6.2. Завъртян на 90° увеличен фрагмент от “Карта на Дунав от Белград до Черно море” от Джакомо Кантели да Виньола. Покрай очертанието на река четем *Moraua Bulgaria fl.* (т.е. река Морава България).

Фиг. 6.3. Завъртян на 90° увеличен фрагмент от “Карта на Дунав от Белград до Черно море” от Джакомо Кантели да Виньола. Покрай очертанието на река четем *Moraua Seruia fl.* (т.е. река Морава Сърбия).

7. Името “Българска Морава” на картите от XVII-XVIII в.

Наред с името “България”, в други географски карти от периода 1650-1750 г. за днешната Южна Морава се среща названието “Българска Морава”. Например такива са картите:

“Владенията на Турската империя в Европа”, 1672 г. Автор: Никола Сансон (баща). Название на Южна Морава: “Morava de Bulgarie”;

“Карта на Македония”, 1689 г. Автор: Джакомо Кантели да Виньола. Название на Южна Морава: “Morava di Bulgaria”;

“България и Романия с част от Македония”, 1689 г. Автор: Джакомо Кантели да Виньола. Название на Южна Морава: “Morava di Bulgaria”;

“Кралство Унгария и владенията, които принадлежат на неговата корона”, 1691 г. Автор: Гийом Сансон. Название на Южна Морава: “Moravia de Bulgari”;

“Карта на Дунав от Виена до Никопол”, 1692 г. Автор: Винченцо Мария Коронели. Название на Южна Морава: “Moravia de Bulgaria, o La Grande Moravia F.” (т.е. р. Българска Морава, или Голяма Морава);

“Карта на Унгария”, 1703 г. Автор: Гийом дьо Лил. Название на Южна Морава: “Morava de Bulgarie”;

“Част от Царство България”, около 1717-1738 г. Анонимна. Название на Южна Морава: “Morava di Bulgaria”.

През втората половина на XVIII в. названието “Българска Морава” измества названието “България” и доминира на географските карти до Първата Световна война, след която е сменено на “Южна Морава”.

8. Българското име в региона на Южна Морава и Вардар

Направеният преглед на данните от старите географски карти показва, че в миналото имената на България и Сърбия са били свързани с имената на реките, известни днес като Южна Морава и Западна Морава. И че връзката на името България с Южна Морава е била по-ясна, по-категорична и по-общоприета сред народите на Европа, отколкото връзката на името на Сърбия със Западна Морава.

Фактът, че *една от големите реки в центъра на Балканския полуостров е била наричана “България”*, е много важен и трябва да се изследва внимателно.

Във връзка с изложеното по-горе се появяват интересни проблеми; ще поставим два от тях.

Първият се отнася за връзката на имената “България” и “българи” с региона на днешните Южна Морава, Вардар и София. От много стари документи се вижда, че “България” и “българи” са били разпространен “етикет” не на източните български земи, както биха очаквали мнозина, а на западните – на региона около днешните Южна Морава, Вардар и София. Ще посочим няколко по-мощабни примера:

1) Названията “България” и “Българска Морава” за една от големите реки на Балканския полуостров;

2) По времето на цар Самуил и през следващия век и половина за византийците “България” е именно регионът на Морава и Вардар; източните български земи са носили други названия – Мизия, Паристрион, Македония. Това е намерило обобщен израз в “Картата на Византийската империя през XI в.” от изтъкнатия специалист-византолог Г. Литаврин; подходящ за случая фрагмент от тази карта е представен на **Фиг. 8.1;**

Фиг. 8.1. Фрагмент от “Карта на Византийската империя през XI в.” от Г. Литаврин. Названието “Болгария” започва западно от Солун и продължава на север покрай линиите, изобразяващи реките Вардар и Морава.

Фиг. 8.2. Фрагмент от картата на Фра Мауро. Тя е ориентирана на юг, т.е. юг е в горната ѝ страна. Р. Дунав на фрагмента е отдолу, а Черно море – отляво. Съседната на Дунав и Черно море територия, която отговаря на днешна североизточна България, е с надпис “Zagora” – Загора. На запад от нея, около София, Видин и приблизително до Морава, е “Bolgaria” – България. Неин западен съсед пък е “Servia” – Сърбия.

Фиг. 8.3. Фрагмент от картата „Описание на Романия (която по-рано се наричаше Тракия) и околните страни – България, Влахия, Сирфия и др.” от атласа *Theatrum Orbis Terrarum* на Абрахам Ортелиус (*Abraham Ortels* или *Ortelius*, 1527-98).

3) Картата на фра Мауро от средата на XV в., фрагмент от която е представен на **Фиг. 8.2**, показва какви са били названията на големите географско-административни единици на Балканите по онова време. Трябва да се има предвид, че картата не е ориентирана като съвременните карти, а е “обърната” – горе е юг, а долу – север. Непосредствено се вижда, че името България е носила именно територията около София и Видин приблизително до Южна Морава. Източната част на днешна България, приблизително между Искър и Черно море, е с наименование “Загора”;

4) Архиепископията Юстиниана Прима, която представлява местната християнска Църква в района на Вардар, Южна Морава и София, векове наред носи името “Българска”.

Едва ли тази картина е резултат на случайности. Тя очертава първия проблем, който искаме да поставим на вниманието на читателите: *какви са обективните причини, поради които в миналото “България” и “български” са били повече “вардарско-софийско-моравски”, отколкото на другите обитавани от българи територии?* Вероятно отговор на този въпрос би могъл да бъде получен след внимателен преглед на старите исторически сведения и документи.

Вторият проблем е лаконичен: кое от имената на река Южна Морава е по-старо - “България” или “Българска Морава”?

На пръв поглед изглежда, че този въпрос има естествен отговор. Той се базира на това, че на всичките 6 разгледани карти названието “България” е съчетано – макар и по различен начин – с названието Морава. С оглед на това може да се предположи, че не много ясен надпис на карта или в друг текст е бил неправилно разчетен и разбран, поради което е бил и неправилно възпроизведен. Например названието Morava di Bulgaria би могло да бъде предадено като Morava sive Bulgaria, откъдето да премине в други карти като Bulgaria sive Morava.

Такива хипотетични предположения се пораждат от разпространената представа за името „България” – че то винаги е означавало само държава на българите, и следователно не би могло да се отнася за нещо друго, например да бъде топоним (подобни илюзорни представи се разминават с действителността – ще напомним само примера с планината „Вулгара” в централна Гърция). Обаче внимателният анализ на разгледаните шест карти *опровергава горната хипотеза за неправилно разчитане и възпроизвеждане* и показва, че вероятно името “България” за част от реката е по-старо от названието “Българска Морава”.

Ще скицираме накратко съображенията, които водят до такъв извод.

В основата им е наблюдението, че *двете названия “Българска Морава” и “Сръбска Морава” са тясно свързани помежду си*: всъщност всяко от тях предполага наличието на другото. Би могло да се каже, че премахването на едното лишава от основание съществуването на второто. Двете са отпаднали – били са променени през XX век – *едновременно*. Тази съгласуваност на промяната и на двете не е случайна, и по същата логика едва ли би могло да се мисли, че са се появили независимо, без връзка на едното с другото, по различно време.

Сега да предположим, че не много ясен надпис на названието Morava di Bulgaria (или негов еквивалент на друг език) на карта или в друг текст е бил неправилно разчетен и разбран от картограф или гравьор, поради което е бил и неправилно възпроизведен като Morava sive Bulgaria, а след това е преминал в други карти като Bulgaria sive Morava.

На същата карта (или текст), където е било названието Morava di Bulgaria, поради изтъкнатата по-горе връзка би трябвало да имаме и названието Morava di Servia. При случайна техническа грешка в Morava di Bulgaria другото название - Morava di Servia – би следвало да остане без изменение, или в краен случай да претърпи същата или аналогична промяна. Т.е. на картата би трябвало да имаме река с име Morava di Servia, или Morava sive Servia Morava, или Servia sive Morava, или нещо подобно.

На първите четири от представените по-горе шест карти обаче виждаме нещо съвсем друго: съответната река носи името Ибар.

Затова се налага да потърсим *друга хипотеза за произхода на вариантите на имената на днешната Южна Морава*.

Хипотезата, която предлагаме, *взима под внимание преди всичко местните обичаи за названията на реките*: 1) дългите реки имат

различни имена на отделните си части, и 2) имената на отделните части са свързани с имената на селища, край които текат. *Тя е съобразена и с усилията на географите* в миналото да внесат определени правила в оформянето на географската номенклатура.

Съвременните сръбски географски справочници описват река Южна Морава така: Южна Морава извира от Скопска Църна Гора, в днешна Република Македония, северно от нейната столица Скопие. Ключевска и Слатинска река образуват река Голема, която, като премине македонско-сръбската граница, е позната като Биначка Морава. След 49 km Биначка Морава се слива при Буяновац с Прешевска Моравица и останалите 246 km тече като Южна Морава.¹⁾

Това описание е красноречива илюстрация на местната традиция *отделните части на реките да имат свои отделни имена*. Тази традиция е отразена на картата *Romaniae (quae olim Thracia dicta) Vicinorumque regionum, uti Bulgariae, Walachiae, Syrfiae, etc. descriptio* (“Описание на Романия (която по-рано се наричаше Тракия) и околните страни – България, Влахия, Сирфия и др.” от Джакопо Касталди, която през 1584 г. е включена в прочутия атлас *Theatrum Orbis Terrarum* на Абрахам Ортелиус (Abraham Ortelius или Ortelius, 1527-98); подходящ фрагмент е показан на **Фиг. 8.3**. На него виждаме, че река Морава (днес наричана Велика Морава) е образувана от сливането на реките Ибар и Нишава (или Ибар и Топлица).

Така се очертава следната *хипотетична картина за промените в названията на реките Южна и Велика Морава*.

Към XVI в. днешната Велика Морава е била наричана само Морава. Тя се е образувала от сливането на реките Ибар и Нишава. В горното си течение днешна Южна Морава се е наричала Голема, а в долното си течение до сливането си с Нишава се е наричала България.

Това разнообразие от хидроними вероятно е създавало неудобства за географите, затова са били предприети опити за унифициране – чрез

продължаване на името Морава от долната част на реката към горните. Така се е появил вариантът с “Българска Морава” и “Сръбска Морава”, които при сливането си образуват Морава. На картата на Коронели е предложен още един вариант, при който находчиво е използвано името “Голема”. От “Голема” и “Морава” е образувано названието “Голема Морава” – и надписът на картата включва двата варианта: Moravia de Bulgaria, o La Grande Moravia F.” (т.е. р. Българска Морава, или Голяма Морава). Съответно Западна Морава е наречена по аналогичен начин – Малка Морава. Така се получава тройка “естествени” свързани помежду си имена: Морава, Голема Морава и Малка Морава. Вероятно названието “Голема Морава” е индуцирало по-късното “Велика Морава”,

В кръга на тази хипотеза би могло да се предположи, че разгледаните от нас пет карти – без последната, шеста – предлагат още един вариант за “унифициране”, при който името Морава се продължава нагоре, по течението на река “България” и след това до изворите в Скопска Църна Гора. Така се получава една дълга река Морава, от Дунав до Скопска Църна Гора; река Ибър остава неин приток.

Благодарности. Поднасям благодарност на г-н Б. Мерджов за предоставената ми информация.

БЕЛЕЖКИ

1. “Јужна Морава настаје на Скопској Црној Гори, у данашњој републици Македонији, северно од њене престонице Скопје. Токови Кључевске и Слатинске реке стварају реку **Голема**, која је, када пређе македонско-српску границу, позната као Биначка Морава. Након 49 km Биначка Морава се састаје са Прешевском Моравицом код Бујановца и преосталих 246 km тече као Јужна Морава.” (статия

[Јужна Морава](http://sr.wikipedia.org/wiki/Јужна_Морава) в сръбската версия на Википедия:
http://sr.wikipedia.org/wiki/Јужна_Морава)

✉ Professor Jordan Tabov,
Institute of Mathematics and Informatics,
Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia, BULGARIA
E-Mail: jordan@tabov.com

Poetry

160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850 – 2010

ПРАЗНИК¹⁾

Валентин КАЧЕВ

Abstract. This poem was written by Valentin Kachev in 1984 at the vineyard of Tsolo Todorov in Bashovitsa. Tsolo Todorov was one of the leaders of the Belogradchik uprising, murdered at the Belogradchik fortress in the summer of 1850. The poem has already been published in books in Bulgarian as well as in Russian.

Keywords: Tsolo Todorov, Bashovitsa

ПРАЗНИК

На братовчед ми Атанас Лилев

И ти си в детските ни дни –
нощта е в спомените будна.
Лежим под старите греди,
в прадядовата къща.

Щурецът в ъгъла заспал,
и куките от детската ни люлка,
забити в прогнилия таван,
не виждат, че детето се завръща.

О, колко малко трябва, брат –
гърнето с боба и паницата с виното
и огъня, във печката огрял,
бразди търкулнали се по челото...

Днес требихме прастарите лози...
Да беше жива, баба ще ни хока!
Ти виното, не му грижи,
то пак юнаци ще разтропа.

Да беше нощ, а то зора
потайно ни открива...
Заспали сме, уж на шега
родът на гости ни пристига.

Побутваш ме, заглеждам се в теб,
сънувах те – деца сме, Наско!
А ти си мъж, стоиш до мен
и времето чертае своя празник..

БЕЛЕЖКИ

1. Стихотворението е публикувано в Качев, В. (1997). *Привечерен град [Лирика]*, София: Младеж; Публикувано е и на руски език в превод на Владимир Фирсов във *Вещий рог Аспаруха*. Москва: Россияне (1991) и в превод на О. Шестински в *Лепестки света*. Москва: Россия молодая (1999).

✉ Mr. Valentin Kachev, MA,
Union of the Bulgarian Writers,
10, Kosta Lulchev Str., ent. B, apt. 32
1113 Sofia, BULGARIA
E-Mail: vkachev@abv.bg
Skype: valentin959

Reviews

СВИДЕТЕЛ НА ЕПОХАТА (ВЕСЕЛИН БОРИСОВ)

Б. В. ТОШЕВ

В. Борисов. *Между залеза и изгрева: Свидетел на епохата [Sunset and Sunrise and between: Witness of the Epoch]*. ГорексПрес, София, 2009, 432 с.
ISBN 978-954-616-190-1

Abstract. The author, Professor V. Borisov (Social Medicine), Medical University – Sofia, narrates his life in a book, published recently. Borisov's career as a physician and scholar is outlined in details. Professor Borisov was born in the village of Skomlya, near Belogradchik. His life in Belogradchik is described and the importance of his study and work there for shaping his personality and interests in future is heavily scored.

Keywords: Professor Borisov, social medicine, Belogradchik, Belogradchik secondary school, Belogradchik hospital

Поне 15 години в света протича процес на масовизация на висшето образование. Докато в по-далечното минало не повече от 15 % от завършилите гимназия са продължавали образованието си в университета, днес този процент често надхвърля 50, че дори и повече

проценти. Това означава, че има много хора, които при тези условия са първо поколение студенти. Част от тях при нормални условия никога не биха станали студенти. В условията на масовизация на висшето образование студентската маса се диспергира на две части – освен фазата на студентите, се появява и фазата на маргиналните студенти. Масовизацията на висшето образование води и до увеличаване на броя на институциите на висшето образование. Появяват се и преподаватели, които при нормални условия нямат качествата да бъдат такива. Така академичното тяло също се диспергира на две части и се добавя и фазата на маргиналните преподаватели. В интерфейса между маргиналните студенти и маргиналните преподаватели избуява уродливото явление на корупцията във висшето образование.

Университетската идея предполага единство на преподаване и научни изследвания. Без това, заедно с маргиналните студенти и маргиналните преподаватели, висшето образование придобива сурогатен характер. Научните изследвания изискват подходящи личностни нагласи, висока интелигентност и отлична професионална подготовка. Научните изследвания изискват много време и свързаното с тях академично развитие на учените общо взето е бавен процес.

И това влиза в противоречие с идеята за бързо кариерно развитие, която намери благодатна почва в България в последните години. Този процес, обаче, крие много опасности, защото заемането на високи длъжности от хора със сурогатно образование и недостатъчен професионален опит, заедно със занижени морални качества, отваря широко вратата на корупцията в България.

Книгата на Веселин Борисов, която е обект на настоящата рецензия, разгледано повърхностно, грешно може да се оцени като една от многобройните мемоарни книги, които се появиха особено в последните години. Много хора прописаха и публикуват със собствани

средства в малки тиражи. Често тези книги нямат особена стойност, особено когато когато в целите на авторите прозира собственото самоизтъкване или реабилитацията на епохата, в която те са живели.

За нас книгата на проф. Борисов е особено важна в два аспекта. Най-напред авторът добросъвестно и с големи подробности е описал собствения си житейски и научен път, преминал с многобройни битови и други проблеми, довел до моментни сътресения, но винаги в крайна сметка дарил автора с радостта от получените резултати и признанието на колеги и научна общественост в България и света. Тези текстове са особено полезни за хора, които са решили да поемат пътя на науката. Те утвърждават, че този път води към щастието само, ако човек носи божествената искра на съзиданието, има чувството за мисия, има волята, която ще му помага да преодолее трудностите на живота. Научното поле не е за тези, които търсят незабавните резултати, бързат в живота, търсят единствено материалните облаги.

Втората нишка, която е втъкана в цялата книга, е преклонението на автора към семейната среда, в която е израснал и ясното съзнание за значението на Белоградчик за моделирането на неговата личност, за утвърждаването на неговите трайни интереси към науката, литературата, изкуството, за оформянето на подходящ модел за общуване с хората.

В книгата има раздели, които са от значение и за историята на града. Описанието на хората в Белоградчик в годините, когато авторът, като юноша напуска родното си село Скомля и попада в градската среда на Белоградчик е особено вълнуващо. „Непозната, замайваща градска атмосфера ме обляхваше от белоградчишките улици, от гимназията, кацнала над площада, от киното, от градската библиотека. Считях, че Белоградчик има всичко: там за пръв път видях истинско кино, книжарница, хлебопродавница, печатница, казарма и други непознати ми до този момент неща”.

Особена стойност имат кратките бележки за лекарите от белоградчишката болница в началото на шестдесетте години на XX век: д-р Иван Панов, д-р Иван Гайдаров, д-р П. Иванов, д-р Иван Попов – Ведерник, д-р Т. Абаджиева, д-р Фарук Чирков [проф. Чирков], д-р М. Маджаров [проф. Маджаров], д-р Люси Кенерлиджи.

Книгата на проф. Борисов е богато илюстрирана с черно-бели и цветни илюстрации. Някои от тези снимки са заредени с особен заряд и са от значение за народознанието. Ето две такива илюстрации. Третата снимка е на младия белоградчишки лекар д-р Борисов и съпругата му Свободка Борисова – двамата са снимани на автогарата в Белоградчик (1965 г.).

Книгата завършва с „Белоградчик в мен: Малка ода за бялото градче”: „Началната и крайната точка на моя кръговрат носят едно име – Белоградчик”.

[С]лед толкова години, след толкова пътища по широкия свят бих могъл по-трезво да осмислям и да сравнявам нещата в живота ми, да оценявам какво е е Белоградчик за мен...

... *Нещото* в мен

... Неизличимото, неизлечимото, неспасяемото в мен.

Няма съмнение, че това второ преработено и допълнено издание на книгата на професор Борисов ще има добра съдба и ще се чете с интерес от широка читателска аудитория.

✉ Professor B.V. Toshev,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia, BULGARIA
E-Mail: toshev@chem.uni-sofia.bg

Appendix

БЕЛОГРАДЧИК В ИЗКУСТВОТО (ЗДРАВКО АЛЕКСАНДРОВ)

Тази картина е назована „Изглед от Белоградчик” (1958 г.) и принадлежи на известния художник Здравко Александров Канчелов (1911-1998), завършил специалността декорация в Художествената академия през 1935 г. при проф. В. Захариев.

ISSN 1314 - 0426